

LIBERTAS

Nr. 7

1989

Den døde hånds magt

Redaktionen

Frihedsbegrebet

F.A. Hayek

Faren for det åbne samfunds selvødelæggelse

Leszek Kolakowski

Er betalingsbalanceunderskuddet et problem?

Otto Brøns-Petersen

En dag i Ivar Drenghstuviks liv

Øyvind Myhre

Våben, love og beskyttelse

Ole Mortensen

Uafhængelige rettigheder, straf og Robert Nozicks' utopia

Per Ørum-Hansen

Anmeldelser

Hans Martens: Danmark og Det indre Marked

F.A. Hayek: The Fatal Conceit

Orwell: The War Commentaries

Paul Feyerabend: Science in a Free Society

Aaron Wildavsky: Searching for Safety

Thomas Szasz: The Theology of Medicine

Karl Hess: Capitalism for Kids

Vladimir Pimonov: De kaldes særdeles farlige

Natan Sjaranskij: Frygter ej Ondt

Bodil Rahbek, Ivan Rod m.fl.: Baltisk Ballade

Irina Ratushinskaja: Grå er håbets farve

LIBERTAS SELSKABET

»Tidsskriftet Libertas« er et uafhængigt ny-liberalt tidsskrift til fremme af studiet af fri markedsøkonomi og personlig frihed
ISSN 0107-8046 Udgiver »Tidsskriftet Libertas« udgives af Libertas Selskabet Tidsskriftet udkommer 3-4 gange årligt.

Redaktion

Per Ørum Hansen
Tage Sværke Jessen
Rasmus D. Nielsen
061571
51 Århus
Niels E, Borges (ansvh.)
Københavnsvej 36 II th.
4600 Køge
tlf. 03 23 18 85
Michael O. Appel
Ole Kvist
Gunnar Jacobsen
Peter Kurrild- Klitgaard.

Artikler - signerede og usignede - udtrykker ikke nødvendigvis redaktionens, udgiverens eller medlemmernes holdninger. For indholdet hæfter alene forfatterne/redaktionen.

Redaktionen modtager gerne indlæg af enhver art, men påtager sig intet ansvar for materiale, der er tilsendt uopfordret.

© Copyright Tidsskriftet Libertas. Tilladelse til eftertryk gives gerne - dog kun efter forudgående tilladelse fra redaktionen og med tydelig kildeangivelse.

Medlemskab/abonnement koster 200 kroner og dækker 3-4 numre af tidsskriftet, 4-6 nyhedsbreve, adgang til konferencer, seminarer, møder m.v.

Gironr.: 8 08 05 77

Forretningsfører

Libertas, c/o stud. polit. Jarl Kure,
Marstalsgade 16 st.,
DK-2100 København Ø,
Tlf. 31- 42 86 42 (P) & 31- 92 62 59 (A)

Sekretær

Kenth Kærhøgn,
Enghavevej 25, V, th,
1674 København V,
tlf. 3123 98 98
Girokonto: 8 08 05 77

Rådgivende Kollegium

Ærespræsident Nobelpristager Professor Friedrich August von Hayek, Østrig, Professor Norman P. Barry, University of Buckingham, Storbritannien, Professor Walter Block, Fraser Institute, Canada, Nobelpristager James Buchanan, USA, Professor Thomas Hazlitt, University of California, USA, Ing. Hubert Jongen, Libertarisch Centrum, Belgium, Dr. Ramonn Butler, The Adam Smith Institute, Storbritannien, Professor Leonard P. Liggio, Institute for Human Studies, USA, Dr. Madsen Pirie, The Adam Smith Institute, Storbritannien, og Professor Murray Rothbard

Præsidium

Charlotte Albjerg, Bo Andersen, Michael O. Appel, Michael Bonde-Nielsen, Niels Erik Borges, Otto Brøns-Petersen, Henrik Carmel, Villy Dall, Flemming Friese-Jensen; Torben W. Grage, Jens Frederik Hansen, Morten Holm, Gunnar Jacobsen, Arne Steen Jensen, Palle Steen Jensen, Tage Sværke Jessen, Jarl Kure, Peter Kurrild-Klitgaard, Ole Kvist, Kristian Kyndi, Kenth Kærhøgh, Per Olof Larsson, Jens Løgsttrup Madsen, Rasmus D. Nielsen, Steen Steensen, Dan Terkildsen, Anette Thomsen, Finn Ziegler.

Indhold

Den døde hånds magt 3 <i>Af Redaktionen</i>	Uafhængelige rettigheder, straf og Robert Nozicks' utopia 24 <i>Af Per Ørum-Hansen</i>
Frihedsbegrebet 4 <i>Af F.A. Hayek</i>	Anmeldelser 26 <i>Hans Martens: Danmark og Det indre Marked</i> <i>F.A. Hayek: The Fatal Conceit</i> <i>Orwell: The War Commentaries</i> <i>Paul Feyerabend: Science in a Free Society</i> <i>Aaron Wildavsky: Searching for Safety</i> <i>Thomas Szasz: The Theology of Medicine</i> <i>Karl Hess: Capitalism for Kids</i> <i>Vladimir Pimonov: De kaldes særdeles farlige</i> <i>Natan Sjaranskij: Frygter ej Ondt</i> <i>Bodil Rahbek, Ivan Rod m.fl.: Baltisk Ballade</i> <i>Irina Ratushinskaja: Grå er håbets farve</i>
Faren for det åbne samfunds selvødelæggelse 8 <i>Af Leszek Kolakowski</i>	
Er betalingsbalanceunderskuddet et problem? .. 14 <i>Af Otto Brøns-Petersen</i>	
En dag i Ivar Drengstuviks liv 18 <i>Af Øyvind Myhre</i>	
Våben, love og beskyttelse 22 <i>Af Ole Mortensen</i>	

Kære Læser

Den døde hånds magt

En gruppe mennesker mødes og træffer en aftale. Er denne aftale gældende for andre end de direkte implicerede parter? Kan aftalen være gældende for parternes efterkommere?

Almindelig etik - og for den sags skyld almindelig juristik - siger. NEJ!

Når almindelig etik og juristik siger nej til dette, har det baggrund i respekten for det enkelte individs integritet. For almindelige private personer er der sædvanligvis ingen vanskeligheder ved at indse det etisk korrekte og praktiske i at respektere det enkelte individs integritet. Men dette forhold bliver anderledes, når talen udvides til også at omfatte politikere.

Den enkleste måde at belyse dette på er ved et eksempel: En gruppe af borgere fra en lille landsby samles på et borgermøde, hvor de vedtager en hensigtserklæring om hvert år at betale driften af landsbyens plejehjem. Kan tilflyttere, efterkommere, personer, der ikke har stemt for hensigtserklæringen og andre, der ikke har haft med beslutningen at gøre, tvinges til at efterkomme ordlyden i erklæringen?

Nej - ville man uvægerligt svare, når beslutningen er truffet »privat«. Anderledes ville det typiske svar være, hvis beslutningen er truffet i overensstemmelse med almindelige politiske beslutningsprocesser. Den amerikanske anarkistiske filosof Lysander Spooner gjorde med dette udgangspunkt op med den amerikanske konstitution i værket: »No Treason: The Constitution of No Authority«. - »Konstitutionen har ikke en indbygget myndighed eller autoritet. Den har ingen myndighed eller autoritet overhovedet, undtagen som en kontrakt mand og mand imellem. Og den ikke så meget som foregiver at være en kontrakt mellem personer, der lever nu. Den foregiver allerhøjst at være en kontrakt mellem nogle personer, der levede for firs år siden« (p. 11).

Dette forhold er gældende i alle interpersonelle relationer, der vedrører aftaler eller kontrakter. Personer, der ikke har stemt for en grundlov eller på anden måde ikke har deltaget i vedtagelsen af denne grundlov, kan moralsk set aldrig pålægges at efterkomme indholdet i denne.

Den moralske immunitet i det politiske system er uacceptabel og demoraliserende. Der er kun en måde, hvorpå den døde hånds magt kan begrænses, og det er ved radikale begrænsninger eller afskaffelse af det politiske systems råderum og af statens omklamring af borgerne.

Redaktionen

Frihedsbegrebet

F.A. Hayek er en af de største tænkere i nyere tid. F.A. Hayek er en overordentlig uddannet mand, han har akademisk karriere inden for følgende områder: Økonomi, politologi (doktorgrad i Wien 1923), jura (doktorgrad i Wien 1921) og social- og moralvidenskab. Hans arbejder er endnu mere vidtrækkende.

I artiklen om hans frihedsbegreb definerer Hayek er ,negativt' frihedsbegreb. Hans frihedsbegreb er ikke frihed til eksempelvis: Arbejde, bolig osv., men derimod frihed fra tvang.

Hayek har med sin »Vejen til Trældom« været den direkte inspirationskilde for Winston Churchill forud for parlamentsvalget i 1948, og han var det igen for Margaret Thatcher. Gid flere ville læse og bruge Hayek. Libertas giver her en smagsprøve på Hayek.

Af ærespræsident F.A. Hayek

1. Vi beskæftiger os i denne bog med de menneskelige forhold, hvor nogens tvang af andre er reduceret så meget, som det er muligt i samfundet. Denne stat vil vi hele vejen igennem benævne frihedens stat. Dette ord er også blevet brugt til at beskrive mange andre gode ting i livet. Man ville derfor ikke opnå så meget ved at starte med at spørge, hvad det egentlig betyder. Det synes bedre først at fastslå de forudsætninger, vi har, når vi bruger det, og derefter beskæftige os med ordets andre betydninger alene for at definere mere klart det, vi kan tilslutte os.

Det forhold, at et menneske ikke er undergivet tvang af en andens uvedkommende vilje, udsondres ofte også som »individuel« eller »personlig« frihed, og når som helst vi ønsker at påminde læseren om, at det er i denne betydning, vi bruger ordet »frihed«, vil vi benytte os af dette udtryk. Til tider anvendes begrebet »borgerlig frihed« i samme betydning; men vi vil afstå fra at anvende det, fordi der er en tilbøjelighed til at forveksle det med, hvad man kalder »politisk frihed« - en uundgåelig forvirring, der kommer af det faktum, at »borgerlig« (civil) og »politisk« henholdsvis stammer fra latinske og græske ord med samme betydning. Allerede vor forsøgsvisse indikation af, hvad vi mener med »frihed«, vil have vist, at det beskriver en situation, som et menneske, der lever blandt andre, kan håbe på tilnærmelsesvis at opnå, men næppe kan forvente at gennemføre fuldt ud. Opgaven for en frihedspolitik bliver derfor at minimere tvang eller dennes skadelige virkninger, selv om den ikke kan afskaffes helt.

Tilfældigvis synes den betydning af ordet frihed, som vi bruger, at være ordets oprindelige betydning. Mennesket - eller i det mindste det europæiske menneske - kommer ind i historien, opdelt i frie og ufrie, og denne opdeling havde en meget definitiv betydning. De fries frihed har muligvis været meget forskellig, men kun med hensyn til en grad af selvstændighed, som slaven slet ikke ejede. Det betød altid en personlig mulighed for at handle i overensstemmelse med egne beslutninger og planer i modsætning til den, der uforanderligt måtte undergive sig en andens vilje, som gennem en vilkårlig beslutning kunne tvinge denne til at handle eller ikke handle på bestemte måder. Den historiske definition på denne frihed har derfor ofte været »uafhængighed af en andens vilkårlige vilje«.

Den ældste betydning af »frihed« er somme tider blevet beskrevet i sin vulgære betydning; men når vi tager al den forvirring

i betragtning, som filosoffer har afstedkommet i deres forsøg på at raffinere og udvikle den, kan vi godt acceptere denne beskrivelse. Mere vigtigt end dette, at det er den oprindelige betydning, er imidlertid, at det er en klar betydning, og at den beskriver en ting og en ting alene; en situation, som er ønskværdig af årsager, der er forskellige fra dem, der får os til at ønske andre ting, som også kaldes »frihed«. Vi vil se, at i konkret tale er disse forskellige »friheder« ikke forskellige arter af samme stamme, men fuldstændig forskellige forhold, som ofte er i konflikt med hinanden og derfor bør holdes skarpt adskilte. Således kan det i nogle af de andre betydninger være berettiget at tale om forskellige slags frihed, »frihed fra« eller »frihed til«; men i vor betydning er »frihed« en ting, der kan variere i grad, men ikke i indhold.

I denne betydning henviser »frihed« alene til menneskers forhold til andre mennesker, og dens eneste krænkelse består i andre menneskers tvang. Det indebærer i særdeleshed, at rækken af fysiske muligheder, som en person kan vælge imellem på et givet tidspunkt, ikke har nogen direkte forbindelse med frihed.

Bjergbestigeren, som på en svær top kun kan se en udvej til at redde sit liv, er uden tvivl fri, skønt vi næppe vil sige, at han har noget valg. De fleste mennesker vil også stadig have nok følelse af den oprindelige betydning af ordet »fri« til at se, at hvis denne bjergbestiger skulle falde ned i en klippespalte, ville han kun billedlig talt kunne kaldes »ufri«, og at tale om ham som værende »berøvet sin frihed« eller som blivende »holdt fanget« er at bruge disse begreber i en betydning, der er forskellig fra den, de må bruges i ved sociale relationer.

Spørgsmålet om, hvor mange handlemuligheder, der er åbne for en person, er selvfølgelig meget vigtigt. Men det er et spørgsmål, som er forskelligt fra det, om hvor langt han i sine handlinger kan følge sine egne planer og hensigter, i hvor høj grad han selv har udformet sit handlingsmønster i retning af mål, som han stædigt har forfulgt, frem for i retning af nødvendigheder, andre har skabt for at få ham til at gøre, hvad de ønsker. Hvorvidt han er fri eller ej, afhænger ikke af antallet af valgmuligheder, men af, om han kan forvente at udforme sin handlingsretning i overensstemmelse med hans øjeblikkelige hensigter, eller hvor vidt nogen anden har magt til at manipulere med forudsætningerne på en sådan måde, at han vil handle efter denne persons vilje i stedet for sin egen. Frihed forudsætter således, at individet har en garanteret privat sfære, at der findes forhold i hans miljø, som andre ikke har indflydelse på.

Dette frihedsbegreb kan kun præciseres mere, når vi har un-

dersøgt det relaterede tvangsbegreb. Det vil vi gøre systematisk, når vi har fastslået, hvorfor denne frihed er så vigtig. Men endnu før vi forsøger dette, vil vi bestræbe os på at skildre vort begrebs karakter noget mere præcist ved at sætte det i modsætning til de andre betydninger, ordet frihed har fået. De har den ene ting til fælles med den oprindelige betydning, at de også beskriver forhold, de fleste mennesker finder ønskværdige, og der findes nogle andre forbindelser mellem de forskellige betydninger, som er årsag til, at det samme ord bruges for dem. Vor øjeblikkelige opgave må imidlertid være at fremstille forskellene så klart som muligt.

2. Den første betydning af »frihed«, som vi stiller vor egen anvendelse af begrebet overfor, er en, der generelt anses for at være klar. Det er, hvad der normalt kaldes »politisk frihed«, befolkningens deltagelse i deres regerings udvælgelse, i lovgivningsprocessen og i kontrollen med administrationen. Det stammer fra en anvendelse af vort begreb på grupper af mennesker som et hele, hvilket giver dem en slags kollektiv frihed. Men et frit folk i denne betydning er ikke nødvendigvis et folk af frie mennesker; ej heller behøver man at have del i denne kollektive frihed for at være et frit individ. Det kan næppe hævdes, at indbyggerne i District of Columbia, fastboende udlændinge eller personer, der er for unge til at have valgret, ikke nyder fuld personlig frihed, fordi de ikke har part i den politiske frihed.

Det ville også være absurd at hævde, at unge mennesker, som er på vej ind i det aktive liv, er frie, fordi de har givet deres samtykke til den sociale orden, de er født ind i - en social orden, som de muligvis ikke kender noget alternativ til, og som en hel generation, der tænkte anderledes end deres forældre, faktisk først kunne ændre, når de nåede en moden alder. Men det gør, eller behøver ikke at gøre dem ufrie. Den forbindelse, der ofte søges mellem et sådant samtykke til den politiske orden og individuelle frihed, er en af årsagerne til den løbende forvirring mht dens betydning. Enhver har selvfølgelig ret til at »identificere frihed ... med deltagelse i den offentlige magts og lovgivnings proces« (E. Mims, Jr.: *The Majority of the People*, New York, 1941). Blot må det gøres klart, hvis han gør dette, at han taler om en situation, der er anderledes end den, vi her beskæftiger os med, og at den almindelige brug af det samme ord til at beskrive disse forskellige forhold ikke medfører, at den ene på enhver måde er en ækvivalens til (dvs af tilsvarende »vægt« eller »værdi« - O.a.) eller substitut for den anden.

Faren for forvirring her er, at denne brug er tilbøjelig til at formørke det faktum, at en person kan stemme eller kontrahere (dvs indgå en kontrakt - O.a.) sig selv ind i slaveri og således samtykke i at opgive friheden i den oprindelige betydning. Det ville være svært at fastholde, at et menneske, som frivilligt, men uforanderligt har solgt sin tjeneste for en lang årrække til en militær organisation som fx Fremmedlegionen, derefter forblev fri i vor betydning; eller at en jesuit, som lever op til idealerne hos stifteren af hans orden og betragter sig selv »som en krop, der hverken har intelligens eller vilje« (William James: *Varieties of Religious Experience*, New York/London, 1902, hvor han citerer et af Ignatius Loyolas breve) kan beskrives således. Måske har det faktum, at vi har set millioner stemme sig selv ind i total afhængighed af en tyran, fået vor generation til at forstå, at det at vælge sin regering ikke nødvendigvis sikrer friheden. Ydermere synes det at være uden indhold at diskutere frihedens værdi, hvis ethvert regime, som folket godkender, pr definition er et frihedens regime.

Anvendelsen af begrebet frihed på et kollektiv frem for et individ er klar, når vi taler om folks ønske om at være fri for

fremmed åg og selv at bestemme deres skæbne. Her anvender vi »frihed« om fraværelsen af tvang over en nation. Den individuelle friheds advokater har generelt sympatiseret med sådanne kampe for national frihed, og det førte til den konstante, men betænkelige alliance mellem de liberale og nationale bevægelser i det 19. århundrede. Men skønt det nationale frihedsbegreb er analogt med det individuelle, er det ikke det samme - og bestræbelserne efter det første har ikke altid forstærket det andet. Det har somme tider fået folk til at foretrække en despot blandt deres egne for et fremmed flertals liberale regering, og det har ofte udgjort påskuddet for hensynsløse restriktioner på minoritetsmedlemmers individuelle frihed. Men skønt ønsket om frihed som individ og ønsket om frihed for en gruppe, som individet hører til, ofte hviler på ens følelser og synspunkter, er det stadig nødvendigt at holde de to begreber skarpt adskilt:

3. En anden betydning af »frihed« er den »indre« eller »metafysiske« (dvs overnaturlige - O.a.) - og somme tider også »subjektive« - frihed. Den er måske mere nært forbundet med individuel frihed og derfor lettere at blande sammen med denne. Den henviser til den grad, hvortil en person i sine handlinger er ledet af sin egen bevidste vilje, af sin fornuft eller vedvarende overbevisning frem for af øjeblikkelige indskydelser eller omstændigheder. Men det modsatte af »indre frihed« er ikke tvang fra andre, men temporære følelsers indflydelse eller moralsk eller intellektuel svaghed. Hvis det ikke lykkes en person efter nøje overvejelse at gøre det, han beslutter at gøre; hvis hans hensigter eller styrke svigter ham i det afgørende øjeblik, og det mislykkes for ham at gøre det, han på en måde stadig ønsker at gøre, kan vi sige, han er »ufri« eller »slave af sine lidenskaber«. Vi bruger også fra tid til anden disse begreber, når vi siger, at uvidenhed eller overtro afholder folk fra at gøre, hvad de ville gøre, hvis de var bedre informerede, og vi hævder, at »viden gør fri«.

Om en person kan vælge intelligent mellem alternativer eller ej eller holde fast ved sine udtalelser, er et problem, der er forskelligt fra, om andre mennesker vil påtvinge ham deres vilje eller ej. De er selvfølgelig ikke uden forbindelse: De samme forhold, som til en vis grad udgør tvang, vil for andre snarere være almindeligt besvær, som må overkommes, afhængig af viljestyrken hos de involverede personer. På denne måde vil »indre frihed« og »frihed« i betydningen af fraværelse af tvang tilsammen afgøre, hvor meget en person kan udnytte sin viden om muligheder. Grunden til, at det stadig er meget vigtigt at holde de to adskilte, er den forbindelse, begrebet »indre frihed« har til den filosofiske forvirring omkring det, der kaldes »viljens frihed«. Få overbevisninger har gjort mere til at miskreditere frihedsidealer end den fejlagtige, at videnskabelig afgørelse har ødelagt grundlaget for individuelt ansvar. Vi vil senere beskæftige os nærmere med disse spørgsmål. Her ønsker vi blot at sætte læseren på vagt over for denne bestemte forvirring og over for den dermed forbundne spidsfindighed, at vi kun er frie, hvis vi gør det, vi på en måde bør gøre.

4. Ingen af disse sammenblandinger af individuel frihed med andre begreber, benævnt med samme ord, er så farlig som sammenblandingen med den tredje brug af ordet, som vi allerede kort har omtalt: Brugen af frihed til at beskrive den fysiske »evne til at gøre, hvad jeg vil« (Barbare Wootton: *Freedom under Planning*, London, 1945), magten til at tilfredsstille vore ønsker eller graden af de alternative muligheder, som er åbne for os. Denne slags »frihed« optræder i mange menneskers drømme i form af den illusion, at de kan flyve, at de er frigjorte fra tyngdeloven og kan bevæge sig »frie som en fugl« hen til, hvor de ønsker, eller at de har magt til at ændre deres miljø, som de vil.

Denne metaforiske (dys billedlige - O.a.) anvendelse af ordet har længe været almindelig; men indtil relativt sent har kun få seriøst sammenblandet denne »frihed fra« genstande, der betyder almagt, med den individuelle frihed, som enhver social orden kan sikre. Først efter at denne forvirring bevidst blev fostret som en del af det socialistiske argument, er den blevet farlig. Når først denne identifikation af frihed med magt er accepteret, er der ingen grænser for de spidsfindigheder, der kan forbindes med ordet »frihed« for at støtte mål, som ødelægger individuel frihed; ingen ende på de tricks, hvormed folk i frihedens navn kan tilskyndes til at opgive deres frihed. Det er ved hjælp af dobbelttydighed, at begrebet kollektiv magt over omstændigheder er blevet sat i stedet for det individuelle frihedsbegreb, og at friheden i totalitære stater er blevet undertrykt i frihedens navn.

Omformningen af det individuelle frihedsbegreb til frihed som et magtbegreb har benyttet sig af den filosofiske tradition, som har anvendt ordet »begrænsning«, hvor vi anvender »tvang«, til at definere frihed. Måske ville »begrænsning« i nogle tilfælde være et mere passende ord, hvis det altid blev ihukkommet, at i sin klare betydning forudsætter det en handling af en begrænsende menneskelig repræsentant. I denne betydning påmindes det os værdifuldt om, at frihedens krænkelser i vid udstrækning består i, at folk afholdes fra at gøre ting, medens »tvang« understreger, at de fås til at gøre bestemte ting. Begge aspekter er lige vigtige: For at være præcise skulle vi måske definere frihed som fraværelsen af begrænsning og bundethed. Ulykkeligvis er disse to ord også kommet i brug for menneskelige handlingers indflydelse, som ikke kommer fra andre mennesker, og det enalt for let at bevæge sig fra at definere frihed som fraværelsen af begrænsning til at definere frihed som »fraværelsen af midler til at opfylde vore ønsker« (Bertrand Russell: *Freedom and Government*, i *Freedom, Its Meaning*, red. af R.N. Anshen, New York, 1940) eller endnu mere generelt som »fraværelsen af ekstern forhindring« (T. Hobbes: *Leviathan*, red. af Michael Oakshott, Oxford, 1946). Det er det samme som at definere det som magten til at gøre, hvad som helst vi ønsker.

Denne redefinition af frihed er særlig ildevarslende, fordi den har gennemsyret brugen i nogle af de lande, hvor individuel frihed faktisk i vid udstrækning er bevaret. I USA er den blevet udbredt accepteret som grundlaget for den politiske filosofi, der er dominerende i »liberale« kredse. Sådanne anerkendte intellektuelle ledere af de »progressive« som J.R. Commons og John Dewey har spredt en ideologi, ifølge hvilken »frihed er magt, effektiv magt til at gøre bestemte ting« (Dewey: *Liberty and Social Control*, i *Social Frontier*, november 1935) og »Kravet om frihed er et krav om magt« (ibid.), medens fraværelsen af tvang snarere er »frihedens negative side« (Dewey: *Experience and Education*, New York, 1938) og »kun bør prises som et middel til frihed, der er magt« (ibid.).

5. Denne sammenblanding af frihed som magt med frihed i sin oprindelige betydning føret ufravigeligt til at identificere frihed med rigdom, og det gør det muligt at udnytte al den appel, ordet »frihed« har, til støtte for kravet om omfordeling af rigdommen. Men skønt frihed og rigdom begge er gode ting, som de fleste af os begærer, og skønt vi ofte behøver begge for at opnå det, vi ønsker, forbliver de til stadighed forskellige. Hvorvidt jeg er min egen, herre og kan følge mit eget valg eller ej, og hvorvidt jeg har mange eller få muligheder at vælge imellem, er to fuldstændigt forskellige spørgsmål. Hofmanden, der lever indhyllet i luksus, men må lystre sin fyrstes mindste vink, er måske meget mindre fri end en fattig bonde eller håndværker, mindre i stand til at leve sit eget liv og vælge sine egne

nytteligheder. På samme måde kan en general, som kommanderer en hær, eller en direktør for et stort konstruktionsprojekt udøve en enorm magt, som på visse måder er helt ukontrollabel, og stadig godt være mindre fri, mere forpligtet til at skulle ændre alle sine hensigter og planer på et ord fra hans overgivne, mindre i stand til at ændre sit eget liv eller til at beslutte, hvad der er mest vigtigt for ham, end den fattigste bonde eller færehyrde.

Hvis der skal være nogen klarhed i diskussionen om frihed, må dennes definition ikke afhænge af, om alle betragter denne slags frihed som en god ting eller ej. Det er meget tænkeligt, at der findes folk, som ikke sætter den frihed, vi bekymrer os for, særlig højt, som ikke kan se, at de får store fortjenester fra den, og som vil være rede til at opgive den for at opnå andre fordele: det er måske oven i købet sandt, at nødvendigheden af at handle i overensstemmelse med sine egne planer og beslutninger af disse føles mere som en byrde end som en fordel. Men frihed kan være ønskværdig, selv om ikke alle mennesker gør brug af den. Vi må overveje, hvorvidt det gode, flertallet opnår gennem frihed, afhænger af, at de gør brug af de muligheder, den tilbyder dem, og hvorvidt frihedssagen virkelig hviler på, at de fleste mennesker ønsker den for sig selv. Det kan godt være, at de goder, vi opnår gennem alles frihed, ikke stammer fra, hvad de fleste betragter som dens resultater; det kan oven i købet godt være, at frihed udøver sin bedste indflydelse på os gennem den disciplin, den pålægger os, i lige så høj grad som gennem de mere synlige muligheder, den tilbyder.

Men først og fremmest må vi indse, at vi kan være frie - og alligevel have det elendigt. Frihed betyder ikke alle gode ting eller fraværelsen af ondt. Det er sandt, at frihed betyder frihed til at sulte, at gøre dyre fejltagelser eller at løbe dødelige risici. I den betydning, vi bruger ordet, er vagabonden uden en øre på lommen, som lever usikkert med konstant improvisation, i virkeligheden mere fri end den værnepligtige soldat med al sin sikkerhed og relative komfort. Men synes frihed derfor ikke altid værd at vælge frem for andre goder, er den et klart gode, som behøver et klart navn. Og skønt »politisk frihed« og »indre frihed« er længe etablerede alternative anvendelser af termen, som med lidt forsigtighed kan anvendes uden at skabe forvirring, er det et spørgsmål, om anvendelsen af ordet »frihed« i betydningen »magt« bør tolereres.

I hvert fald må opfattelsen om, at fordi vi bruger det samme ord, er disse »friheder« forskellige arter af samme stamme, imidlertid undgå. Dette er årsagen til farligt nonsens, en sproglig fælde, der fører til de mest absurde konklusioner. Frihed i betydningen magt, politisk frihed og indre frihed er ikke samme situationer som individuel frihed: Vi kan ikke ved at ofre lidt af den ene for at opnå mere af den anden balancere os frem til noget fælles frihedselement. Det kan godt være, at vi opnår en god ting i bytte for en anden. Men at påstå, at der er et fælles element i dem, som tillader os at tale om det resultat, et sådant bytte har for frihed, er ren og skær åndsformørkelse; den mest rå form for filosofisk realisme, som formoder, at fordi vi beskriver disse forhold med det samme ord, må der også være et fælles element i dem. Men vi ønsker dem i høj grad af forskellige grunde, og deres tilstedeværelse eller fraværelse har forskellige følger. Hvis vi må vælge mellem dem, kan vi ikke gøre dette ved at spørge, om friheden vil blive forøget som helhed, men kun ved at beslutte, hvilken af disse forskellige situationer vi vurderer højest.

6. Det indvendes ofte, at vort frihedsbegreb er negativt. Det er sandt på den måde, at fred også er et negativt begreb, eller at sikkerhed eller stilhed eller fraværelsen af enhver bestemt hin-

dring eller onde er negativ. Det er til denne klasse af begreber, at frihed hører: Den beskriver fraværelsen af en bestemt forhindring - tvang, kalder andre det. Den bliver kun positiv igennem, hvad vi gør med den. Den sikrer os ikke nogen bestemte muligheder, men overlader det til os at beslutte, hvad nytte vi vil få ud af de omstændigheder, vi befinder os i.

Men medens friheden kan bruges til mange ting, er frihed kun en ting. Friheder opstår kun, hvor frihed mangler: De er de specielle privilegier eller undtagelser, som grupper og enkeltpersoner kan opnå, medens resten er mere eller mindre ufrige. Historisk har vejen til frihed ført gennem opnåelsen af bestemte friheder. Men at man får lov til at gøre bestemte ting, er ikke frihed, skønt det kan kaldes »en frihed«, og medens frihed ikke kan forenes med ikke at få lov til at gøre bestemte ting, eksisterer den ikke, hvis man behøver tilladelse til det meste af, hvad man kan foretage sig. Forskellen mellem frihed og friheder er den mellem, at alt er tilladt, som ikke er forbudt af generelle regler, og at alt er forbudt, som ikke udtrykkeligt er tilladt.

Hvis vi en gang til ser på den elementære forskel mellem frihed og slaveri, ser vi klart, at frihedens negative karakter på ingen måde forringer dens værdi. Vi har allerede nævnt, at den betydning, vi bruger ordet i, er den ældste betydning. Det vil hjælpe til med at finde denne betydning, hvis vi kigger nøje på den reelle forskel, som adskilte en fri mands situation fra en slaves. Vi ved meget om dette, hvad angår forholdene i det ældste frie samfund - byerne i Oldtidens Grækenland. De utallige dekretter om frigivelse af slaver, som er blevet fundet, giver os et klart billede af det essentielle. Der var fire rettigheder, som indehavelsen af frihed normalt svarede til. Frigivelsesdekretet gav normalt den tidligere slave 1) »juridisk status som et beskyttet medlem af samfundet«, 2) »immunitet over for vilkårlig arrest«, 3) »retten til at arbejde, hvorhen han ønskede at rejse« og 4) »retten til at bevæge sig, hvorhen han selv måtte vælge« (H.L. Westermann: *Between Slavery and Freedom, American Historical Review*, 1945).

Denne liste indeholder det meste af, hvad man i det 18. og 19. århundrede anså for at være frihedens essentielle forudsætninger. Den mangler retten til ejendom; men kun fordi den havde en slave også. Med tilføjelsen af denne rettighed indeholder den alle de elementer, der er nødvendige for at beskytte et individ mod tvang. Men den siger ingenting om de andre friheder, vi har overvejet, for ikke at tale om alle de »nye friheder«, som vi på det seneste er blevet tilbudt som erstatninger for frihed. Det er klart, at en slave bliver ikke fri, fordi han opnår valgret, ej heller vil nogen grad af »indre frihed« gøre ham til andet end slave - imidlertid har mange idealistiske filosoffer forsøgt at overbevise os om det modsatte. Ej heller vil nogen grad af luksus eller komfort eller nogen magt, han måtte udøve over andre mennesker eller naturens ressourcer ændre hans afhængighed af sin herres vilkårlige vilje. Men hvis han kun er undergivet de samme love som alle andre borgere, hvis han er immun over for vilkårlig fængsling og fri til at vælge sit arbejde, og hvis han er i stand til at eje og anskaffe ejendom, kan ingen anden mand eller gruppe af mænd tvinge ham til at følge deres bud.

7. Vor definition på frihed afhænger af betydningen af begrebet tvang, og det bliver ikke præcist, før vi på samme måde har defineret dette ord. I sandhedens interesse behøver vi også give en mere eksakt betydning til relaterede ideer, specielt vilkårlighed og generelle regler og love. Logisk set skulle vi nu skride til en lignende analyse af disse begreber. Vi kan ikke helt undgå dette. Men før vi beder læseren følge os videre i, hvad kan ses som den ufrugtbare opgave at give bestemte betydninger til ord, skal vi

bestræbe os på at forklare, hvorfor den frihed, vi har defineret, er så vigtig. Vi vil derfor kun resumere vor stræben efter en præcis definition i begyndelsen af denne bogs andet afsnit, hvor vi vil undersøge de juridiske aspekter ved et frihedens regime. På dette tidspunkt skulle et par få iagttagelser, som går forud for resultaterne af en mere systematisk diskussion af tvang, være tilstrækkeligt. I denne korte form vil de nødvendigvis synes noget dogmatiske og må senere retfærdiggøres.

Med »tvang« mener vi sådan kontrol med miljøet eller omstændighederne for en person fra en anden, som han, for at undgå et væne onde, er tvunget til at følge, ikke i overensstemmelse med en sammenhængende plan, han selv har lagt, men for at tjene en andens mål. Bortset fra betydningen af at vælge det mindst onde i en situation, som en anden har påtvunget ham, er han ude af stand til at gøre brug af sin egen intelligens eller viden eller at følge sine egne mål eller overbevisninger. Tvang er ondt, netop fordi det således eliminerer et individ som en tænkende og vurderende person og gør ham alene til et instrument til at nå en andens mål. Fri handling, hvori en person forfølger sine egne mål med de midler, hans egen viden foreslår, må baseres på data, som ikke kan formes af en andens vilje. Det forudsætter eksistensen af en kendt sfære, hvori omstændighederne ikke kan formes af en anden således, at man kun overlades det ene valg, som en anden foreskriver.

Tvang kan imidlertid ikke helt undgås, fordi den eneste måde, man kan forebygge det på, er ved truslen om tvang. Frie samfund har imødegået dette problem ved at overføre tvangsmonopolet til staten og ved at forsøge at begrænse denne magt hos staten til situationer, hvor det kræves for at forebygge tvang fra privatpersoner. Det er kun muligt ved, at staten beskytter individets kendte privatsfære mod indgreb fra andre og ved at afgrænse disse privatsfærer, ikke gennem en specifik tildeling, men ved at skabe forhold, hvorunder individet kan bestemme sin egen sfære ved at stole på regler, som fortæller ham, hvad regeringen vil gøre i bestemte typer af situationer.

Den tvang, en regering stadig må benytte sig af til dette formål, er reduceret til et minimum og gjort så uskadelig som muligt ved, at den begrænses gennem kendte, generelle regler, således at individet i de fleste tilfælde ikke behøver at tvinges, medmindre han har sat sig selv i en situation, hvor han ved, at han vil blive tvunget. Selv hvor tvang ikke kan undgås, berøves den sine mest skadelige virkninger ved at begrænses til afgrænsede og forudsigelige opgaver, eller i det mindste gjort uafhængig af en anden persons vilkårlige vilje. Ved at blive gjort upersonlig og afhængig af generelle, abstrakte regler, hvis virkning på bestemte individer ikke kan forudsiges på det tidspunkt, de fastlægges, bliver sågar regeringens tvangsforanstaltninger data, som den enkelte kan basere sine egne planer på. Tvang i overensstemmelse med kendte regler, som generelt er resultatet af omstændigheder, som den person, der skal tvinges, selv har bragt sig i, bliver således et instrument til at hjælpe individet i forfølgelsen af egne mål og ikke et værktøj til at nå andres mål.

Oven- og omstående er oversat fra afsnittet »Liberty and Liberties« i »The Constitution of Liberty«, Routledge & Kegan Paul. London/Henley, 1976 (første gang udgivet 1960).

Oversat af Villy Dall

Faren for det åbne samfunds selvødelæggelse

Leszek Kolakowski er født i Random/Polen i 1927. Efter 2. verdenskrig studerede han filosofi i Lodz og blev efter endt studium i 1953 docent ved universitetet i Warszawa. Til trods for myndighedernes kritik af Kolakowski's revisionistiske synspunkter fik han stipendier til vestlige universiteter (Holland og Paris). I 1958 blev han professor for nyere filosofi-historie, men hans stadig mere åbne kritiske ytringer om meningsfrihedens indskrænkning medførte, at han i 1966 blev ekskluderet fra partiet og udvist af Polen to år senere. Han tog først til Canada, hvor han underviste ved McGill College i Montreal, siden Berkeley i Californien. Siden 1970 har han undervist i filosofi ved All Souls College i Oxford. Han har været gæsteprofessor ved Yale og i Chicago. Kolakowski fik Erasmus-prisen i 1984.

Hans hovedværk er trebindsværket »Main Currents of Marxism« fra 1979, der utvivlsomt er en af de bedste kilder til forståelse af baggrunden for Marx' tanker og denne filosofis senere udvikling og forfald. Bogen er obligatorisk for enhver, der ønsker en virkelig forståelse af den filosofi, der mere end nogen anden har sat sit præg på verden i nyere tid.

Andre værker af Kolakowski er »Positivist Philosophy«, 1972; »Husserl and the Search for Certitude«, 1975; »Religion«, 1982; »Bergson«, 1985 og »Metaphysical Horror«, 1988. Tidsskriftet »Encounter« har flere gange bragt artikler af Kolakowski, senest »Politics and the Devil« (december 1987).

På dansk har hans artikel »Dommen over moderniteten« været bragt i Jyllands-Postens tillæg »Epoke« den 8.9. 1986. På norsk foreligger »Den revolusjonære ånd«. 1987, og på tysk bl.a. »Der Mensch ohne Alternative - von der Möglichkeit und Unmöglichkeit Marxist zu sein«, 1960.

af Leszek Kolakowski

Da jeg efter mange års forløb for anden gang gennemsår Poppers arbejde "Det åbne samfund og dets fjender" slog det mig, at forfatteren i sit angreb på totalitære ideologier og bevægelser lader truslen indefra ude af betragtning. Hermed mener jeg det, man kan kalde det åbne samfunds egen fare, altså ikke blot demokratiets iboende svaghed at skulle forsvare sig med sine egne, altså med demokratiske midler mod indre modstandere, men også og frem for alt den proces, gennem hvilken en udvidelse og konsekvent anvendelse af liberale grundsætninger forvandles til deres modsætning. Tilhængere af totalitære doktriner er ydre fjender, selv om de lever indenfor et åbent samfund; viser det sig imidlertid, at selve "åbenheden" fører til en paralysation af åbenheden, så står vi overfor selvudslettelsen. I denne betydning kunne man endda mene, at den af Popper angrebne Hegelianske filosofi ang. udvikling ved selvfornægtelse indtil en vis grad bliver bekræftet. Denne opfattelse vil jeg imidlertid på ingen måde støtte her, tværtimod. Spørgsmålet om Platon, Aristoteles, Hegel eller Marx har bidraget til at udbrede totalitære lærer, vil jeg ligeledes undlade at behandle, så kontrovers spørgsmålet end måtte være. Om og i hvilken betydning det åbne samfund bliver sin egen fjende, om den

selvødelæggende mekanisme drives frem af en skæbningsvanger nødvendighed - hvad jeg på ingen måde tror på - deri består den nuværende politiske situations foruroligende gåde, der måske mere end noget andet fortjener vor opmærksomhed.

At dette spørgsmål forbliver ubesvaret af Popper, kan i første omgang forklares med, at flere idémæssige og sociale fænomener, som vi i dag kan iagttage i deres fuldvoksne former, for 35 år siden først begyndte at spire frem og derfor næppe var iagttagelige. Dog har store konservative tænkere allerede i det 19. årh. erkendt liberalismens selvødelæggende potential, således Dostojewski. Ligeledes har liberalismens klassiker, John Stuart Mill, gjort opmærksom på nogle af disse punkter. Og så må man nok alligevel i dag spørge sig, hvorfor det i dag falder liberalismens tilhængere så svært at bemærke dette potential. Medvirkende er måske en vis medfødt optimisme i den liberale livsfilosofi, som rigtignok ikke består i en historisk teodice, men meget mere i den tro, at der for enhver social situation er en god løsning mulig, og at der ikke findes omstændigheder, hvor alle til rådighed stående udveje ikke blot er dårlige, men endog meget dårlige.

Men nok om almenhederne. Blandt "det åbne samfunds fjender" er det min hensigt at fremhæve nogle af egenskaberne i selve dette samfund, hvorved begrebet dog først endnu engang skal gennemtænkes.

Idet han kort nævner Bergson's teori ang. det "åbne samfund" (jfr. "Deux sources de la morale et de la religion"), fremhæver Popper følgende forskel til sin egen lære: for Bergson skal forskellen mellem det lukkede og det åbne samfund opfattes religiøst og sidstnævnte opfattes som resultatet af den mystiske anskuelse. Men da mystik er en længsel efter et lukket samfund og er udtryk for en antirationalistisk reaktion, er hans teori, inklusive den "hysteriske" bekræftelse af forandring, diametralt modsat den Popperske ("The Open Society and its Enemies", eng. udgave 1977, bd. 1, s. 202 og 314). Iflg. Popper er lukketheden hovedsagelig et karakteristikum hos stammesamfund, hvor stivnede magiske tabuer gælder, hvor hver forandring opfattes med frygt og mistænksomhed, hvor kritiske diskussioner og brugen af fornuften kvæles, hvor demokratiske, individualistiske og egalitære ideologier bliver bandlyste og hvor der desuden hersker en tendens til økonomisk autarki. Det åbne samfund i Poppers betydning udmærker sig tværtimod ved en almen kritisk ånd og antidogmatisme, gennem beredvilligheden til åbne diskussioner og til at autoriteten underkastes fornuften, gennem ophævelse af irrationale tabuer, tillid til den videnskabelige metode, troen på menneskenes universelle broderskab (i modsætning til stammesamfundets eksklusivitet og selvtilstrækkelighed). Denne modsætning, som Sparta og Perikles' Athen kan gælde som model for, åbenbarer sig i mere eller mindre de samme træk i sammenstødet mellem de totalitære og de pluralistiske idéer og systemer. Åbne samfund, bemærker Popper, bruger en etik, som inkluderer den tidlige kristendoms dyder, som altså fremmer succes og belønning som værdier, som forkynder opofrelse og uegennytte (jfr. *ibid* bd. II, s. 227 f).

Bortset fra den efter min mening ufordelagtige dom over Bergsons samfundsteori og over mystikken forekommer den skarpe konfrontation af et lukket og et åbent samfund mig af følgende grunde at være yderst tvivlsom: i et åbent samfund skal man ikke så meget se en statsforfatning som en samling af værdier, hvor tolerance, rationalitet og mangel af traditionsbinding synes at være det centrale. I modellen af det åbne samfund forudsætter man - naivt, tror jeg - at denne samling af værdier er ganske uden selvmodsigelser, d.v.s. at de deri indeholdte værdier gensidigt støtter hinanden eller i det mindste ikke hindrer hinanden.

Mod en sådan optimistisk tydning af vort sociale liv vil jeg fremkomme med følgende forbehold: for det første findes der blandt det åbne samfunds centrale, væsentlige værdier sådanne, som af empiriske grunde, ikke nødvendigvis logiske grunde, er i modstrid med hinanden, og som kun kan realiseres under gensidig begrænsning. Derfor må for det andet forsøg på at indføre og virkeliggøre nogle af disse værdier fuldstændig konsekvent true det åbne samfunds fortsatte eksistens. For det tredje kan intet samfund, heller ikke det åbne, klare sig uden at sætte sin lid til traditionen, eller - hvad der kommer ud på det samme - nogle af de for det lukkede samfund karakteristiske "irrationelle" værdier er også uundgåelige for åbne samfund. Kort og godt, ikke blot er en fuldkommen klar konfrontation mellem de to samfundsformer empirisk ikke gennemførlig (dette gælder for så godt som alle empiriske distinktioner), men et fuldkommen åbent samfund lader sig heller ikke beskrive som ideal - hverken i normativ eller i metodisk betydning. At dette forholder sig sådan, er i dag - efter at forskellige selvdelæggende kræfter i de liberale grundsætninger er blevet

synlige - mere åbenbar end nogensinde.

Magt, frihed og velfærdsstat

Der er næppe nogen, der bestrider, at såvel forestillingen om den personlige frihed som også de politiske indretninger, der garanterer den, historisk har udviklet sig i nøje sammenhæng med fremkomsten af handel og markedets magt. Denne sammenhæng er blevet godt udforsket og beskrevet. Det vil godt nok ikke sige, at frihedsforestillingen er frembragt kausalt af markedsøkonomien og ikke fandtes i nogen form tilforn. Men at den politiske og den økonomiske liberalisme gensidigt har forstærket og støttet hinanden i den nyere historie synes hævet over enhver tvivl. I denne betydning er det sandt - som de konservative kritikere af revolutionen, romantikerne samt de tidlige socialister gentagne gange har fremhævet i den første halvdel af det 19. årh. - at den "negative" frihed er en borgerlig idé. Denne oprindelse og sammenhæng har naturligvis lige så lidt at gøre med den aktuelle vurdering af frihedsidéen som helt generelt kendskabet til et fænomens genese har noget at gøre med dommen desangående; at en synsfejl hos kunstneren muligvis spillede en rolle i El Grecos malerier over ingen indflydelse på vores bedømmelse af deres æstetiske kvalitet. Når romantikerne stillede hint på den negative binding af egoistiske privatinteresser støttede samfund over for deres længsel efter en stammes, en landsbys, en nations "organiske" solidaritet, så var det retfærdiggjort i den betydning, at den af dem brændemærkede misère i den nye samfundsorden åbenbart var nært knyttet til den økonomiske frihed. Kort sagt: markedet hed politisk frihed, rationalitetens vækst, teknisk fremskridt, nedvurdering af tradition, og den betød også skænseløs kamp mellem privatinteresserne, egoisme, pengecult, ligegyldighed over for medmennesker, de religiøse værdiers forsvinden, arbejdernes elendighed og udbytning, det betød fornuftens sejr over historie, autoritet og sentimentalitet.

Det skulle snart vise sig, at der her ikke forelå et uundgåeligt "enten-eller", intet entydigt *package-deal*: altså enten et samfund, som Balzac beskrev det eller et, som romantikerne drømte om. Valget indskrænkede sig ikke nødvendigvis til ekstremerne - et absolut liberalt verdensmarked eller en middelalderlig landsby. Men ved hvert enkelt valg bemærker vi den vedvarende virkning af den stedse samme konflikt mellem behov, der gensidigt begrænsende hinanden. Almen valgret, politisk frihed, pressefrihed, forurening, pornografi, frihed fra sult, social forsikring, kriminalitet, åbne grænser, kæmpebyernes uløselige problemer, kulturelle forskelle, skolevæsenets forfald, legalitet - alt dette nyder vi i de højtudviklede vestlige samfund, alt dette betinger hinanden gensidigt. De totalitære stater ser rigtignok på flere af denne listes negative og på alle positive punkter inklusive forurening (og undtagen pornografi, takket være censuren), værre ud end de demokratiske samfunds. Hvorfor så angsten for en "totalitær fristelse" i Vesteuropa, hvorfor den vidt udbredte tvivl ang. spørgsmålet, om de pluralistiske samfund med held kan yde den totalitære despotisme modstand (i politisk, ikke militær forstand)? Og hvorfra henter de totalitære ideologier indenfor det demokratiske samfund deres kraft?

Af dette spørgsmåls utallige aspekter vil jeg kun berøre nogle få, der forekommer mig at stå i forbindelse med de liberale idéers tradition. For længe siden har man gjort opmærksom på, at statens tiltagende økonomiske rolle i de demokratiske lande medfører et gigantisk potential for en totalitær udvikling. Selv om det også er sandt, at ingen af de borgerlige

friheder er afskaffet i de vestlige velfærdsstater som følge af den statslige interventionismes ekspansion, så er følelsen af, at lovgivningen mere og mere forsøger at kontrollere den enkeltes udfoldelsesmuligheder dog meget udbredt. Det behøves vel næppe fremhæves, at velfærdsstaten på ingen måde frembringer en fordeling eller en "demokratisering" af den økonomiske magt; det omvendte er tilfældet.

Den gængse liberale verdensanskuelse forudsætter, at frihed til at handle økonomisk er en om ikke tilstrækkelig så dog nødvendig betingelse for den politiske frihed, hvilket på en anskuelig måde gøres synlig både ved det sociale livs påviselige afhængighed som ved den direkte erfaring. Med hensyn til den anden argumentationskæde så gælder de kommunistiske staters historie som *instantia crucis*: despotiske regeringsformer, tilintetgørelse af den borgerlige frihed og menneskerettighederne er åbenbart der snævert knyttet til statens monopol på produktion og handel. Herpå svarer den demokratiske socialismes tilhængere, at den kommunistiske despotisme historisk set ikke er kommet i stand ved at gøre produktionsmidlerne stats-ejede, men uden undtagelse allerede forinden gennem brug af politisk vold, altså dette, at den politiske ekspropriering gik forud for den økonomiske - hvilket afkræfter de liberales argument. På den anden side, siger de demokratiske socialister, har den i de vestlige lande gennemførte delvise ekspropriation og den vidtgående brug af statsmagten ved regulering af priser, indkomster, udenrigshandel og investeringer på ingen måde ladet et totalitært samfund fremstå. Dette beviser, at den af liberalisterne fremhævede sammenhæng ikke lader sig påvise i virkelighedens verden.

Denne indvending holder nok stik, men graden af dens gyldighed afhænger af, hvorledes vi fastsætter den økonomiske handlefrihed. At denne frihed i uindskrænket form medfører en ligeså ubegrænset virkning af konkurrencens akkumulationslove og derved frembringer monopoler, således at udgangsprincippet frihed og konkurrence ved deres konsekvente anvendelse til slut vil ødelægge sig selv, er en for længe siden fra socialistisk side fremhævet kendsgerning, der gav anledning til forskellige forsøg på antimonopolistisk lovgivning. Hvad det angår, er alle nuværende eksempler på pluralistiske samfund sådanne med en blandingsøkonomi og ikke en eneste viser, at et arrangement, som ville forbinde en total statseje med politisk frihed, ville være mulig. Både den sunde menneskeforstand såvel som alle erfaringer taler klart imod.

For at den politiske frihed kan vedvare, ser det altså ud til, at en særlig fordeling af ejendom ikke er væsentlig, derimod nok eksistensen af et marked. Sålænge markedet fungerer, er det økonomisk ikke vigtigt, om ejendomsretten til produktionsmidlerne er privat-individuel, korporativ eller på andelsbasis, så vigtigt dette end måtte være for fordeling af den ikke geninvesterede profit eller for effektiviteten. "Økonomisk ikke vigtig" betyder her "ikke direkte relevant for bytteprocessen". Man kan vel nok forestille sig en ordening, hvor ejendom overvejende besiddes på andelsbasis, hvor altså enkeltpersoner næppe ejer produktionsmidler privat, og som fuldstændig er bygget op på den ubegrænsede konkurrences og den frie handels grundsætninger, inklusive alle den rene liberale økonomis økonomiske konsekvenser. Rent faktisk er anarkisternes ideal - fuldstændig autonomi til den producerende enhed og arbejdernes fuldstændige overtagelse af forvaltningen - en model af det 19. årh. 's økonomiske liberalisme. Dette ideal måtte, såfremt det kunne realiseres, nødvendigvis

frembringe alle de sociale virkninger, som socialisterne brændemærkede ved den kapitalistiske økonomi: ekstrem ulighed, enorm arbejdsløshed, kriser, bankerot og elendighed.

Derimod er en afskaffelse af markedet kun tænkeligt som statsmonopol på produktions- og byttemidler og dette inkluderer skabelsen af en totalitær politisk orden. En afskaffelse af markedet betyder ikke blot, at konsumenten - altså alle samfundets medlemmer - er frataget så godt som enhver form for valg ang. brugen af konsummidler og enhver indflydelse på produktionen. Det betyder ligeledes, at informations- og kommunikationsmidlerne ligger monopoliseret i hænderne på statsapparatet, idet disse instrumenter jo også må have en meget bred materiel basis for at kunne fungere. En afskaffelse af markedet betyder altså en altomfattende rationering, ikke blot af materielle men også af åndelige goder. Helt bortset fra den gennem kommunismens historie overbevisende påviste produktive ineffektivitet forudsætter en sådan økonomi en omnipotent politistat. Kort sagt: en afskaffelse af markedet betyder Gulag-samfund.

Man kunne nu spørge: når det nu forholder sig således, hvorfor skulle det dog være umuligt så at forbinde statsejede produktionsmidler med markedets virkning? Der findes dog ingen fysisk, endsige en logisk uforenelighed mellem begge former?

Herpå ville jeg svare med en videre sondring: ejendomsret betyder dispositionsret. Alle love som begrænser friheden til at disponere, begrænser i samme udstrækning ejendomsretten. I mange tilfælde er sådanne love meget vel berettiget af sociale grunde. Men man må ikke sige, at de lader ejendomsretten uantastet. Forestiller vi os, at staten nok er ejeren af produktionsmidlerne, men at retten til frit at benytte disse midler forbliver i hænderne på privatpersoner, selskaber, korporationer, arbejdsråd etc., så er staten ingen ejendomsbesidder længere. Og jo færre interventions- og kontrolinstrumenter den har, desto mindre er den ejendomsbesidder. Ligeledes er alle de indskrænkninger, som staten i dag pålægger den private ejers dispositionsret, en indskrænkning i ejendomsretten. Med andre ord statens ejendomsret til samtlige produktionsmidler kan kun forenes så længe med markedets virkning, som denne ejendomsret er fiktiv. En virkelig statsejendomsret til produktionsmidlerne, d.v.s. ubegrænset rådighedsret, udelukker markedet, men inkluderer en total planlægning, hvad enten denne nu er virkelig eller blot tilsyneladende, og det vil sige: såvel økonomisk som også politisk ekspropriering af hele samfundet.

Forestiller vi os derimod, at staten ikke er nominel ejer af produktionsmidlerne, men har en ubegrænset ret til at gøre brug af disse midler og til at regulere produkterne, så kan staten gennemføre en fuldstændig ekspropriation og afskaffe markedet uden overhovedet at ty til disse begreber. De allerede omtalte politiske konsekvenser ville også i dette tilfælde snart vise sig.

Hvad har dette imidlertid at gøre med brugen af liberale grundsætninger? Det ser ud til, at tendensen til at ophæve markedets virkning netop modsiger de pågældende grundsætninger. Det er imidlertid ikke tilfældet. Den liberale ideologi, som absolut eller næsten absolut forbød staten at intervenere i det økonomiske liv, havde allerede i slutningen af det 19. årh. kun få tilhængere. Læser vi L. T. Hobhouse's klassiske arbejde "Liberalisme" (1911), så ser vi begyndelsen til den vej, på hvilken den liberale filosofi ved en overdreven principfasthed

kunne give sig selv dødsstødet. Hvad der siden kom til at hedde velfærdsstat, bliver af Hobhouse på overbevisende måde udlædt af de liberale forudsætninger: alles frihed kan kun sikres ved, at staten beskytter den svagere mod den stærkere og begrænser den private eller den korporative magt ved hjælp af lovmæssig tvang. Eller: arbejderen står svagt i forhold til arbejdsgiveren, og hvor situationen på markedet ikke giver førstnævnte et virkeligt valg er han tvunget til at acceptere sidstnævntes betingelser, hvorfor man ikke kan tale om en "frivillig aftale". Derfor kræver liberalismens princip, at staten også i dette tilfælde må beskytte den svagere part, hvad den industrielle lovgivning rent faktisk også gør, idet den begrænser udbygningen og regulerer arbejdstimerne, børnearbejde, aflønning o.s.v.

Så vidt så godt. I princippet bliver velfærdsstaten næppe angrebet af nogen. Men såfremt vi retfærdiggør socialforsikringerne ved hjælp af princippet, at det er statens opgave at beskytte den svagere mod den stærkere, så indser man let, at dette princip, såfremt det bruges i sit fulde omfang, må føre til en total afskaffelse af markedet og derigennem til en totalitær statsorden. Markedet forudsætter nødvendigvis konkurrence, altså en form for kamp. Og i kampen sejrer pr. definition den stærkere (ligeegyldigt om "styrken" stammer fra en ekstraordinær arbejdsomhed, fra ren og skær held eller fra allerede akkumulerede forråd). De socialt uønskede, ja katastrofale konsekvenser af selve den uindskrænkede konkurrence kan kun fjernes ved en fuldstændig eliminering af markedet.

Accepterer man imidlertid den allerede omtalte sammenhæng mellem totalitarisme og afskaffelse af markedet, så viser det sig, at den liberale regel iflg. hvilken staten skal tage sig af sikkerheden og skal beskytte de svagere mod de stærkere, i sin absolute realisation frembringer et totalitært samfund. Det skulle være overflødig at gøre opmærksom på, at den totalitære stat ingenlunde sikrer en beskyttelse af den svagere, men tværtimod befæster statens overherredømme i forholdet til den enkelte borger. Man kan derfor sige, at den liberale grund-sætning til sidst på grund af sine egne konsekvenser forvandler sig til sin egen modsætning eller at dens fuldstændig konsekvente anvendelse simpelthen er umulig.

Der er ingenlunde tale om en logisk tankeleg i begrebernes himmel. Rent faktisk henholder alle totalitære stater sig til denne liberale idé ang. sikkerhed og forsvar af den svagere ved hjælp af statssikrede retsregler og bekæmper konkurrence, altså markedet, i disse idéers navn.

Lige muligheder

En analog argumentation kan ligeledes gennemføres med hensyn til en anden af den liberale traditions anerkendte værdier: nemlig ved lige muligheder, ved chancelighed. Den liberale filosofi har rigtignok aldrig lovprist lighed som ideal, ej heller har den nogensinde krævet forholdsregler fra de politiske institutioners side, der skulle fremme lighed. Tværtimod antog den, at den enkeltes behov for at udmærke sig var en uundgåelig del af samfundsfællesskabet, og den henviste til, at betingelserne for et alment fremskridt var sikret bedst der, hvor man havde indrømmet behovet for at udmærke sig samt den deraf frembragte opfindsomhed og kreative energi et så stort spillerum som muligt. Medens lighed for socialismens utopisk-totalitære strømninger ikke blot var et ideal, men det højeste ideal, erklærede den liberale filosofi, at det var tåbeligt at ville sætte

ligheden højere end alles velstand. Den utopiske egalitarisme vil tvinge os til at tro, at vi også må acceptere lighed som ideal, når den vil nedsætte alles levestandard, inklusive de dårligst stillede, og at vi bør fordømme enhver ulighed, også når den i sidste ende fremmer alles velfærd. Men efter at teorien om de bedst tilpassedes overlevelse blev opgivet som liberalismens filosofiske basis, forelå der ikke længere nogen grund til ikke at acceptere lighedsidéen - rigtignok ikke i betydningen af resultatlighed, men i betydningen lige muligheder for alle.

Det er imidlertid let at indse, at dette begreb, såfremt det bliver forstået på en absolut måde og tænkt konsekvent til ende, vil give den totalitære ideologi en ligeså kraftig legitimering som lighedsidéen *tout court*. Åbenbart egaliserer en almen skolegang ikke chancerne; den ophæver jo ikke forskelle i de familiemæssige vilkår. Enhver nuværende ulighed er en kilde til uligheder i den næste generation. En fuldstændig lighed i sociale betingelser for individuel udvikling forudsætter altså, når vi ser bort fra medfødte uligheder, en ensretning af alle livsbetingelser. Mere end det: for at være konsekvent må denne version ikke blot indbefatte den fuldstændige lighed i de materielle, men også i de åndelige betingelser, altså en ensretning af de opdragende omgivelser. Men dette sidste betyder afskaffelse af familien samt opdragelse af alle børn i statsinstitutioner, hvad der kun kan realiseres under ekstreme former af totalitær tvang. Det er klart, at i de familiære omgivers kontinuitet vil overlegenhed og uligheder videreføres fra generation til generation, og således vil et stort forspring i en vis udstrækning blive bevaret. I de pluralistiske samfund, hvor vekselvirkningen mellem personlig præstation og social position er temmelig høj, er det nok muligt, at disse privilegiers virkning vil blive begrænset til fordel for de genetisk arvede forskelle, men de kan ikke afskaffes fuldstændigt. Tager vi princippet om lighed ved livets begyndelse fuldstændig alvorligt og vil vi forblive trofaste over for dette princip i dets fulde omfang, så betræder vi med sikkerhed vejen til det totalitære slaveri.

På den anden side belærer såvel den direkte erfaring som kendskabet til de menneskelige lidenskaber os om, at den totalitære samfundsorden, når den først engang er indført, på ingen måde medfører lige chancer for slet ikke at tale om lighed med hensyn til goderne. Det stik modsatte er tilfældet. Blandt de højt værdsatte goder, i al fald i det moderne samfund, er især to vigtige:

fri adgang til informationskilderne og delagtighed i magten. I de totalitære magtsystemer bliver det overvejende flertal af befolkningen berøvet begge dele, og også inden for det lille privilegerede mindretal tildeles begge goder i henhold til et stramt hierarki. Uligheden i fordelingen af de materielle goder hænger sammen med en vældig forøget ulighed i adgang til viden og magt. Og den sociale videregivning af privilegier er ikke mindre, men derimod mere virksom end i et samfund, hvor forskellen forbliver rent kvantitativ, d.v.s. hvor den kan beregnes i kroner og øre.

Også for den liberale grund-sætning ang. lige chancer udmunder en stræben efter konsekvens i en selvfornægtelse.

Autoritet, dogma, tradition

Et andet væsentligt karakteristika ved det åbne samfund er den åndelige frihed. Hvad det kommer an på, er ikke blot institutionerne, som garanterer de politiske handlingers, talens og pressens frihed inden for lovens rammer. Herudover handler det om de sociale forhold, om forhold, hvor der hersker en

almen ånd af fornuft og tolerance, hvor alle irrationale tabuer er ophævet og hvor intet anses for helligt, kun fordi det har været anset således i traditionen; forhold, hvor menneskene ved hjælp af en rationel diskussion er i stand til at træffe socialt vigtige beslutninger, og hvor ingen autoritet må virke mod fornuftens dom.

Såfremt man formulerer dem på denne måde, synes reglerne ang.

“åbenhed” lidet kontroverser, i al fald for mennesker, som er opdraget i oplysningsfilosofiens tradition. Ser man imidlertid nærmere på sagen, opstår der tvivl. Et samfund uden tabuer og traditioner, uden af historien helliggjorte, moralske grundsætninger måtte være et samfund af voksne i alder og ånd. Da et sådant samfund er umuligt, findes der i al fald to institutioner, som bygger på autoritetsprincippet, og som ikke er tænkelige uden dette: familien og skolen. Man kan sige, at i begge institutioner kan og bør autoritetens virkning aftage skridtvis med børnenes tiltagende alder. Men dette ændrer ikke situationen. I begge tilfælde gælder, at både den moralske og intellektuelle opdragelse bygger på autoritet, den begynder med autoritet og må holde fast ved den i lang tid.

Men ikke blot af denne grund er idealet total frihed fra autoritet og en ubetinget antidogmatisme tom. I moralske spørgsmål opstår her en langt vigtigere hindring. Der findes ingen rationale, d.v.s. gennem erfaring og logik tilstrækkeligt begrundede kriterier for, hvad der er godt og ondt i moralsk forstand. Rationalisterne, som ellers for det meste indrømmer, at moralske domme ikke kan føres tilbage til empiriske, synes for det meste at antage, at der ikke opstår nogen større sociale besværligheder af den grund, idet alle mennesker jo er villige til at bifalde mange grundlæggende værdier - og således er det i *praksis* vigtigt at tale om midlerne, ikke om værdimålene, og sådanne diskussioner kan og bør helt igennem føres inden for rammerne af de empiriske kriterier. Men heri gemmer der sig desværre et intellektuelt selvbedrag, en halvbevidst tendens til at behandle de i den liberale opdragelse tilegnede værdier som noget naturligt, medfødt, som noget, der svarer til den menneskelige naturs normale anlæg. Intet er fjernere fra virkeligheden end denne antagelse. At vi bør være velvillige, uegennyttige og hjælpsomme over for alle medmennesker, er på ingen måde selvfølgelig og naturligt. Da de empiriske kriterier, der sætter os i stand til at sondre det normale fra det patologiske, ikke beror på moralske normer, men på forekomsten, så ser det ulykkeligvis ud til, at had, misundelse, stammeegoisme, racisme og aggressivitet er normale. Heraf kan man ganske vist ikke udlede, at de ikke er håbløst uudrydelige, heller ikke, at der i mennesket ikke findes et potential til udvikling af en modsat rettet dyd. Men man må udlede, at den moralske opdragelse ikke må forlade sig på de naturlige drifter, ja, at den til en vis grad er naturstridig - ellers ville den næppe være nødvendig. Det skal tilføjes, at den empiriske viden heller ikke kan skaffe den et grundlag. Opdragelse til tolerance, til uselvished, til overvindelse af stammeskik til fordel for en almen menneskelig moral kræver kræfter, som kun kan hentes af en traditions autoritet, og hvis vigtigste kilder indtil nu har været de store universalreligioner. Ikke uden undtagelse, men meget ofte ender den fra autoritet, tradition og dogmer befriede opdragelse i moralsk nihilisme. Den Hobbeske kontrakt vedrørende en gensidig sikkerhed kan ganske vist bygges på grundlaget af en “fornuftig egoisme”. Men sådan noget som et rationelt begrundet broderskab findes ikke.

Den liberale løsning, ifølge hvilken vi skal stræbe efter en fuldstændig befrielse fra tradition, fra historiens autoritet, er kontrapunktiv. Den fører ikke til et åbent samfund, men i bedste fald til et samfund, i hvilket en gennem frygt gennemtvunget konformisme holder privatinteressernes kamp i ave, den fører altså præcist til den Hobbeske model. Man kan derfor ikke se nogen mekanisme, ifølge hvilken en udbredelse af rationalistiske indstillinger og lærer skulle frembringe et alment venskab og kærlighed mellem menneskene.

Også her har vi i lighed med de allerede omtalte tilfælde ikke at gøre med en leg med tanker. Angreb på skolen og mod en opdragelse i familien bliver for det meste ført under liberale paroler (frihed og autoritet). Ofte understøttet af de demokratiske værdiers totalitære fjender præsenteres disse angreb sædvanligvis som en fortsættelse af den gammel-liberale kamp mod den fordummende og kolde regorisme og formalisme i det 19. årh.’s skolevæsen. Dog i mellemtiden er denne kamp blevet irrelevant i alle lande, om ikke overalt i samme grad. Det, som i dag angribes med enslydende ord er ikke preussiske og zaristiske gymnasier, men den liberale skole med dens ret fleksible regler, der imidlertid stedse bygger på den grundsætning, at intellektuel færdighed, logiske normer, viden og åndelig disciplin skal formidles til eleverne.

Overalt iagttaget vi et lignende skema: de institutioner, som muliggør det pluralistiske samfunds videre beståen - retssystemet, skolen, familien, universitetet, markedet - angribes af totalitære kræfter i liberale paroler, i frihedens navn. I dette lys synes frihed at være fravær af lov og ansvar, altså i anarkismens betydning og lover dermed alle de resultater, som den europæiske socialfilosofi har henvist til i de sidste århundreder. Enhvers uindskrænkede frihed betyder den stærkeres uindskrænkede ret; derfor ligner for at tale med Dostojewski den absolutte frihed det absolutte slaveri. På det trin, hvor frihed stilles op mod loven som sådan, mod de intellektuelle regler, mod traditionen, vender den sig mod sig selv og bliver til sine fjenders våben. Den af de liberale grundsætninger om ikke nødvendigvis, så dog ikke uden grund udledte anarkistiske ideologi virker således til sidst i totalitarismens tjeneste - ikke ubetinget fordi det er i overensstemmelse med tilhængernes hensigt, men fordi det totalitære samfund er det eneste resultat, som anarkismens rene negativitet kan frembringe.

Den indsats, vi spiller om, er det pluralistiske samfund, og dets livsduelighed afhænger bestemt ikke alene af de forhåndenværende institutioners blotte videre eksistens, men også af en udbredt vilje til at forsvare dem og troen på deres værdi. Men velfærdsstatens bagside er, som det ser ud til, en psykologisk omformning, som bidrager til denne viljes og denne tros svækkelse. Man kan betegne denne omformning i sin mest almene form som *samfundets infantilisering*. Flere tekniske, demografiske og sociale omstændigheder løber sammen med henblik på at overdrage statsapparatet ansvaret for nye og voksende livsområder. Vi er vant til at forvente, at staten ikke blot skal løse flere og flere sociale, men også private problemer og vanskeligheder. Mere og mere forekommer det os, at skylden for, at vi ikke er helt lykkelige, ligger hos staten, som om det var den almægtige stats pligt at gøre os lykkelige. Denne vores tendens til at bære mindre og mindre ansvar for vort eget liv fremmer faren for en totalitær udvikling og forstærker vort beredskab til at acceptere denne udvikling uden modstand.

Pluralismens selvfornektelse

Det pluralistiske samfunds evige og aldrig entydigt i almen form løsbare antinomi består som bekendt i følgende spørgsmål: hvorledes kan dette samfund forsvare sig mod sine fjender uden at bruge de midler, som udhuler dets eget væsen? Dilemmaet er tyngende og langt fra at være et påhit til rent teoretiske formål. En forfatning, som både sikrer borgerrettigheder og også politisk frihed, virker mod sig selv, såfremt den erklærer de totalitære bevægelser og idéer for fredløse; men den virker også mod sig selv, når den sikrer dem en retsbeskyttelse. Såvel tolerance som intolerance over for tolerancens fjender er i modstrid med pluralismens grundprincip, og man kan næppe vide på forhånd, hvor langt denne tolerance kan strække sig under givne omstændigheder, uden at det vil føre til et demokratis sammenbrud.

På den anden side findes de efter magt stræbende totalitære bevægelser mere og mere plads for en underminerende aktivitet; thi den af rent teknologiske årsager tiltagende gensidige afhængighed i alle samfundets sfærer gør det stedse lettere for relativt små grupper at paralyserer hele samfundets økonomiske mekanisme. I ethvert teknisk udviklet land findes der et stort antal led i kæden, hvor hvert enkelt led, når det først engang er gjort ubrugeligt, kan standse hele maskineriet. Erfaringen giver os mange eksempler på noget sådant. Og således kan enhver demokratisk orden i farens stund blive stillet over for det skæbnesvangre valg enten at lade sig "drukne" eller at tage tilflugt til forfatningsstridige tvangs- foranstaltninger. I givet fald kan det betyde et forfærdeligt valg mellem en totalitær og en autoritær militær orden, et valg, som kan blive nødvendigt i en ganske vist usædvanlig, men ingenlunde ukendt situation.

Med andre ord: det er vanskeligt at beskytte demokratiet ved hjælp af demokratiske midler. Vanskeligt, men ikke desto mindre muligt, såfremt der foreligger en afgørende vilje til selvforsvar. Tolerance betyder ikke nødvendigvis ligegyldighed. Det pluralistiske samfund bygger umiskendeligt på en anerkendelse af ganske bestemte værdier. Det er ikke "værdifrit" eller neutralt. Ligeledes forudsætter lovens lige-gyldighed ingen værdineutralitet, men er tværtimod forankret i en socialfilosofi. Det pluralistiske samfund skal vedvarende og kraftigt forkynde disse værdier. Der er intet at undres eller vredes over, når man i det pluralistiske samfund ikke behandler forsvarere og fjender af dets grundværdier med den mest nøjeregnende lige-gyldighed. En forskel i behandlingen er givetvis mulig uden at toleranceprincippet eller borgerrettighederne bliver krænket. En pluralisme, som ud fra sine egne normer udleder en sorgløshed ang. sin egen eksistens og gør sorgløsheden til en dyd, ville dømme sig selv til døden.

Blandt de farer, som truer det pluralistiske samfund indefra - hertil hører racisme, nationalisme, kommunistiske bevægelser og statens stadig tiltagende magt - synes den vanskeligste at bestå i en svækkelse af vor psykiske beredvillighed til pluralismens forsvar.

Det betyder ikke, at det pluralistiske samfund uundgåeligt går sin undergang i møde. Ikke blot har den et vældigt indre forråd til selvbeskyttelse. Dens styrke ligger også i totalitarismens afskrækkende træk og uhelbredelige økonomiske ineffektivitet. Slutresultatet af sammenstødet mellem de modstridende kræfter som sønderriver vor verden - de kræfter som fremmer en opretholdelse og udvidelse af pluralismen

og de andre kræfter, som lover en totalitær omformning - kan ikke forud være bekendt for nogen og er på ingen måde fastlagt. Der findes mange uberegnelige omstændigheder, som griber ind i denne konflikt. Men den kendsgerning, at også de totalitære tendenser er tvunget til at tilegne sig den liberale socialfilosofis sprog og bruge den liberale fraseologi, selv om det sker bedragerisk, må anses for at være et vidnesbyrd på de demokratiske værdiers vitalitet. Det "åbne samfunds" sag er ikke tabt, så længe dets egen åbenhed ikke forvandler sig til dets egen sygdom og afmagt.

fra L. Bossle, G. Radnitzky (udg.): "**Selbstgefährdung der offenen Gesellschaft**", Würzburg 1982

Oversat af Gunnar Jacobsen

Er betalingsbalanceunderskuddet et problem?

Det er en fejltagelse at betragte underskuddet på betalingsbalancens løbende poster som et økonomisk problem i sig selv. Betalingsbalancen kan højst være et symptom på andre og egentlige problemer: Forvridende skatteregler, offentlig låntagning og velfærdsstatens vanskeligheder.

Af Otto Brøns-Petersen

Nationaløkonomiske sammenhænge er vanskelige at overskue, og derfor har den populærøkonomiske og politiske diskussion en tendens til at fortabe sig i nogle ganske få statistiske hovedtal. I Danmark er saldoen på betalingsbalancens løbende poster det mest yndede mål for diskussionen, og selv månedlige bevægelser i betalings- og handelsforholdet til udland følges med så stor en interesse, at almindelige mennesker uvægerligt får indtryk af, at de betyder noget. Interessen bliver ikke mindre forståelig af, at gæld- og underskudsproblemer ofte har stor betydning ved vurderingen af f.eks. en virksomheds økonomi. Hvorfor ikke betragte »forretningen Danmark« på samme måde?

Det skal dog retfærdigvis tilføjes, at der ikke mindst i de senere år blandt visse universitetsøkonomer har bredt sig en opfattelse - det såkaldt »nye syn« - af, at betalingsbalancesaldoen i yderste fald kun kan opfattes som et symptom på nogle helt andre problemer.

En politisk indsats for at fjerne underskuddet på betalingsbalancen i sig selv tjener ikke noget formål.

Hvad er betalingsbalancen?

Betalingsbalancesaldoen er en nationalregnskabspost. Som det omtales nærmere nedenfor, kan man således ikke betragte den helt ukritisk. Lad os imidlertid først kort opridsede de vigtigste nationalregnskabsmæssige sammenhænge bag betalingsbalancen.

Ligning (1) beskriver ligevægten mellem udbud og efterspørgsel på aggregeret plan:

$$(1) Y + M = C + G + I + X$$

Den fastslår, at summen af nationalproduktet (Y) og importen (M) - der udgør det samlede udbud -, svarer til den samlede indenlandske efterspørgsel [privatforbrug (C), offentligt forbrug og investeringer (G) og private investeringer (I) samt eksportefterspørgselen (X)].

Nationalproduktet giver anledning til en række indkomster:

$$(2) Y = C + S + T + O$$

O angiver nettooverførsler m.m. til udlandet, det vil f.eks. sige renter og udbytter til udenlandske ejere af tilgodehavender i Danmark, medens den indenlandske indkomst kan fordeles på anvendelse: Privatforbrug (C), privat opsparing (S) og skatter til det offentlige (T)¹.

Hvis de to ligninger sættes sammen og omordnes, kan betalingsbalancesaldoen isoleres på højresiden af lighedstegnet:

$$(3) X - M - O = (T - G) + (S - I)$$

Saldoen på betalingsbalancens løbende poster består af eksporten fratrukket import (handelsbalancen) og nettooverførsler til udlandet. Det modsvares af saldoen på to »opsparingsbalancer«: Den offentlige og den private. Det offentlige opsparingsunderskud (/overskud) er ganske enkelt underskuddet (/overskuddet) på de offentlige budgetter. Det private opsparingsunderskud (/overskud) er forskellen mellem den private sektors opsparing og investeringer. Disse to opsparingsbalancer er helt centrale for diskussionen om betalingsbalancen.

Nationalregnskabet

Det er måske nærliggende at vurdere nationalregnskabet tal på samme måde som en privatøkonomisk virksomhed. Det er imidlertid også en fundamental fejltagelse. Økonomiske fænomener kan kun betragtes i forhold til individer, til individuelle valghandlinger og præferencer. En analyse af økonomiske fænomener, som ikke anvender metodologisk individualisme, er grundlæggende falsk. Da en virksomhed som formålsbestemt organisation er veldefineret i forhold til enkelte individer, er det som regel meningsfuldt og uproblematisk at betragte og fortolke den umiddelbare udvikling i dens regnskab. Nationalregnskabet består derimod i en - oven i købet teoretisk mangelfuldt underbygget - aggregering af data, der vedrører en arbitrært afgrænset mængde af individer uden fælles formål eller samstemmende interesser.

Det er ikke meningsfyldt at tale om »Danmarks betalingsbalance«, fordi »Danmark« er en kollektiv enhed, der ikke i sig selv kan have forpligtelser over for udlandet. Danmarks betalingsbalance kan heller ikke fortolkes på den måde, at den medfører fælles forpligtelser for alle danske borgere - om end naturligvis, som vi skal vende tilbage til, den offentlige gældsætning i en vis udstrækning kan ses i et sådant lys. Når man fx fordeler udlandsgælden på samtlige borgere (med den sædvanlige dystre bemærkning om, at det inkluderer selv oldinge og spædbørn!), har det ingen mening, fordi landets borgere ganske enkelt ikke hæfter in solidum for gælden. Og man kan ikke blot ved at betragte udviklingen i gældsætning, nationalprodukt og så videre konkludere, at betalingsbalanceunderskuddet løber løbsk, at »vi« bruger for meget, og at tiden er inde til at spænde livremmen ind. Det er alt sammen udtryk for samme kollektivistiske fejltagelse: At nationale statistiske data kan betragtes på samme måde som de økonomiske forhold for en individuel person eller en virksomhed. I princippet kunne man lige så vel opstille aggregerede regnskabsbalancer for andre grupper end lige den nationale inddeling. »Forretningen Danmark« eksisterer lige så lidt som »Forretningen Rødhårede« eller »Forretningen Kejthåandede Nord for Ækvator«.

Det private betalingsbalanceunderskud

Det gælder i særdeleshed for den private gældsætning til udlandet, at den ikke meningsfyldt kan aggregeres op på nationalt niveau, fordi hvert eneste lånearrangement er konkret knyttet til en **specifik** låntager. Og hvis en dansk låntagers gæld endelig skulle vokse vedkommende over hovedet, er det først og fremmest de udenlandske kreditorers problem. »Danmark« hæfter ikke for privat optaget gæld, og det er derfor absurd at tale om, at den samlede private gældsstiftelse skulle kunne være for stor set fra et »dansk« synspunkt.

Som det fremgår af ligning (3), er der to forhold, der er afgørende for den samlede private gældsstiftelse (og bemærk i denne sammenhæng i øvrigt, at den gældsstiftelse, der er tale om, er den private sektors nettogæld, således forstået, at privat gæld, der modsvares af andre private indenlandske tilgodehavender, ikke er medregnet).

Investeringsbeslutninger træffes på baggrund af forventningerne til projekternes forrentning. En forudsætning for, at der gennemføres investeringer i den private sektor, er, at afkastet skønnes som **mindst** lige så stort som den rente, der skal betales for at finansiere projektet. Gældsætning - indenlandsk eller udenlandsk - for at gennemføre rentable investeringer kan derfor ikke tolkes som udtryk for »usunde« dispositioner. Tværtimod er kriteriet for f.eks. den private virksomhed, der optager gæld - og dermed forøger sin passivside - at den vinder et aktiv, som er mindst lige så stort. Et højt investeringsomfang i et samfund afspejler tilmed ofte en høj grad af dynamik, og hvis der blev lagt hindringer i vejen for at udnytte mulighederne for sådanne investeringer, ville det betyde en ringere ressourceallokering og mindre økonomisk velstand.

Opsparingsbeslutninger afgøres af økonomiske agents præferencer for intertemporal substitution - det vil sige for nutidigt i forhold til fremtidigt forbrug. Når den aktuelle indkomst overstiger de aktuelle forbrugsønsker, spares op, et vice versa. Der kan peges på mangfoldige årsager til, at indkomsten og forbruget ikke følges ad. En af de elementære forklaringer er, at indkomsten over et livsforløb ofte svinger mere end det ønskede forbrug - f.eks. er det ikke ualmindeligt, at studerende med lav aktuel indkomst har et højere forbrug, medens erhvervsaktive sparer op for dels at finansiere det højere forbrug i studietiden (nedbringer deres gæld), dels muliggøre et forbrug, når de ikke længere oppebærer arbejdsindkomst efter pensionering. Opsparingen påvirkes også under alle omstændigheder af renten. Rente er den pris, der skal betales for at flytte forbruget frem i tid - eller den »præmie«, der opnås ved at udskyde forbruget.

Opsparingen er således bestemt af, hvordan de **individuelle** økonomiske agenter ønsker at fordele deres forbrug over tiden. Der kan ikke ud af nationalregnskabet aflæses noget om, hvorvidt opsparingen er »for stor« eller »for lille.«

I en lukket økonomi uden en offentlig sektor, der er aktiv som låntager eller -yder, ville der være en snæver sammenhæng mellem opsparing og investeringer. Forudsætningen for, at der kan gennemføres investeringer, er, at de investerede ressourcer ikke samtidig bliver anvendt til forbrug. I en lukket økonomi kan et sådant overskud af ressourcer, som ikke umiddelbart bliver forbrugt, kun tilvejebringes ved opsparing. Opsparing og investeringer **må derfor nødvendigvis** blive lige store (som det i øvrigt klart fremgår af de tidligere opstillede nationalregnskabsbalancer), og den mekanisme, der skaber overensstemmelse mellem opsparing og investering, er renten. Er opsparingsplanerne mindre end investeringsplanerne på et gi-

vet tidspunkt, stiger renten, indtil opsparingen er vokset og investeringsplanerne faldet så meget, at der er overensstemmelse². Denne ækvivalens mellem opsparing og investering er selvsagt hensigtsmæssig, fordi der ved »ligevægtsrenten« kun gennemføres investeringer, der kaster mindst lige så meget af sig, som sparerne maksimalt forlanger for at udskyde deres forbrug.

Men denne konklusion om ækvivalens mellem opsparing og investering holder selvsagt kun for en lukket økonomi uden mulighed for kontakt til omverdenen (måske Robinson og Fredag på deres isolerede ø). Hvis det gælder for individer i to forskellige geografiske områder - tag Japan og Danmark som eksempel - at der i Japan er et overskud af opsparing ved en given **international** »ligevægtsrente« og i Danmark et overskud af produktive investeringer, er det en fordel for alle parter, at japansk opsparing kanaliseres over i produktive danske investeringer. For det er kun muligt, hvis de japanske spareres tidspræference maksimalt andrager, hvad de danske investeringer mindst er i stand til at kaste af sig³. Hvis opsparing og investering blev tvunget til at balancere i både Japan og Danmark, måske af betalingsbalancebekymrede politiske myndigheder, ville japanske sparere og danske entreprenører blive forhindret i at foretage transaktioner, som stiller begge parter bedre.

I den nævnte situation, hvor japansk opsparing kanaliseres til danske investeringer, giver det sig naturligvis udslag på betalingsbalancerne. Men som ræsonnementet tydeligt viser, kan det ingenlunde karakteriseres som et problem.

Det offentlige betalingsbalanceunderskud

Medens den private låntagning alene belaster *individuelle låntagere*, kan man i en vis forstand tale om en særlig »dansk« betalingsbalanceproblematik, når det gælder den offentlige låntagning. For det første hæfter alle danskere - om end i varierende grad - for den offentlige gældsætning, der i sidste ende må finansieres med skatteudskrivning, fordi den danske stat som bekendt alene kan udskrive skatter blandt danske statsborgere. Dernæst betyder netop det forhold, at låntagerne - politikerne - ikke selv hæfter for gældsætningen, men kan vælte byrden over på andre, at den offentlige låntagning ikke behøver at afspejle gensidigt fordelagtige transaktioner, således som det er tilfældet for den private. Tværtimod - som ikke mindst Buchanan og Wagner (1977) har påpeget - skal en stor del af den offentlige låntagning ses som resultat af en stemmeoptimerende politisk proces, hvorved det forøger et politisk flertals mulighed for ved genvalg at sætte udgifterne i vejret uden samtidig - på kort sigt - at forøge skattetrykket. Der eksisterer således en systematisk tendens til offentlig gældsakkumulation. I denne sammenhæng er den såkaldte gældskrise i den tredje verden i 1980'erne netop et eksempel på en umådeholdende offentlig gældsætning i regimer med intens politisk konkurrence (ikke mindst i Latinamerika).

Det er vigtigt at være opmærksom på, at problemet omkring den offentlige gældsætning dækker hele den offentlige låntagning - ikke blot den udenlandske del. For hele den offentlige gæld vil på et tidspunkt skulle udmøntes i skatter.

På et tidspunkt i slutningen af 1970'erne var det ganske vist på mode at hævde, at alene den samlede udlandsgæld er et problem, medens den indenlandske statsgæld blev betragtet som problemløs. Argumentet var, at hvor udlandsgælden indebærer, at der fremtidigt skal overføres økonomiske ressourcer til udlandet - der derfor ikke står til rådighed for den dan-

ske økonomi - medfører statsgælden blot omfordeling fra en gruppe af danske borgere (skatteyderne) til en anden (statens kreditorer).

Denne tankegang er imidlertid fejlagtig alene af den grund, at statslig låntagning indenlandsk lægger beslag på indenlands opsparing, der derfor ikke står til rådighed for private investeringer. Den private sektor presses dermed ud på de internationale kapitalmarkeder for at optage lån (med mindre de private investeringer simpelt hen »crowdes out«). For det andet bortser ræsonnementet fuldstændig fra, at den offentlige låntagning ikke behøver at afspejle en overordnet økonomisk rationalitet.

Forvridning af opsparings- og investeringsbeslutninger

Den offentlige påvirkning af betalingsbalancen stopper imidlertid ikke ved den låntagning, som stammer fra underskuddet på de offentlige finanser. Når vi ovenfor kunne konkludere, at både opsparings- og investeringsbeslutninger i den private sektor er hensigtsmæssige, forudsætter det, at der opereres på et frit marked. I virkeligheden griber det offentlige gennem skattereglerne forvridende ind i beslutningerne. Det er åbent erkendt - bl.a. af Finansministeriet (1988) - at skattereglerne reducerer incitamenterne til at spare op. Det er endvidere blevet anført [Sørensen (1989)], at afskrivningsreglerne tilskynder til investeringer, som ellers ikke ville være rentable. Som det tydeligt ses af ligning (3), fører for lav opsparing og for høje investeringer til en mindre betalingsbalancesaldo, end det ellers ville have været tilfældet.

Problemet er imidlertid ikke låntagningen i sig selv. Det er derimod, at økonomiske ressourcer bliver fejlallokeret på grund af skattereglernes forvridende indvirkning. Fejlallokering bliver ikke nødvendigvis mindre af, at det offentlige forsøger at påvirke betalingsbalancestillingen. Hvis det offentlige f.eks. forøger sine skatteindtægter og oparbejder et budgetoverskud - som det netop er sket inden for de senere år - formindsker det ikke forvridningerne. Betalingsbalancen er kun et symptom - ikke problemet **per se**.

Velfærdsstatsproblemet

Et af de vigtigste motiver til opsparing består - som allerede nævnt - i ønsket om at muliggøre forbrug senere i livsforløbet samt i at sikre sig imod indkomstbortfald eller uforudseelige udgifter. Men opbygningen af et massivt offentligt pensions- og sikringssystem har i realiteten nationaliseret dette opsparingsbehov. Og i stedet for at erstatte den private opsparing til disse formål med en offentlig opsparing, har man erstattet det med et rent omfordelingssystem - således at de løbende udgifter til pensioner mv. dækkes af løbende skatteindtægter frem for af afkastet fra en opsparet fond (interessant nok har finansministeriet [1988] selv peget på dette forhold som en del af »opsparingsproblemet«). Dette velfærdsstatsfænomen har især negativ indvirkning på den samlede opsparing, når antallet af modtagere af offentlige pensioner og tilsvarende ydelser er voksende - sådan som det må forventes at være tilfældet over de næste 50 år.

På et tidspunkt - bl.a. op til vedtagelsen af realrenteafgiften på pensionsopsparing - var der bekymring for, at den private pensionsopsparing skulle være en »tikkende bombe«, fordi væksten i produktionen måske ikke kunne stå mål med væksten i pensionerne. Bekymringen var noget enfoldig. For selve forudsætningen for, at pensionerne kan vokse, er, at der eksisterer produktive investeringer, pensionsopsparingen kan an-

bringes i - enten i Danmark eller i udlandet. Pensionsformuen vokser naturligvis ikke af sig selv.

De offentlige omfordelingsordninger er derimod en tikkende bombe, fordi der ikke er nogen bagvedliggende opsparing. Det er derfor langt fra utænkeligt, at der ikke vil være tilstrækkelig produktion at beskatte for at finansiere overførsler af den hidtidige størrelse.

Velfærdsstatsproblemerne kan ikke løses ved at begrænse underskuddet på betalingsbalancens løbende poster, medmindre formålet er at opbygge en fondsdannelse bag de offentlige overførselsordninger. Og i så fald er betalingsbalancesaldoen i sig selv fortsat ikke af betydning, højst et symptom. Det eneste interessante ved en forøget privat opsparing i relation til velfærdsstatsproblemerne er, at de politiske myndigheder på et tidspunkt kan forgrube sig på den for at finansiere de offentlige udgifter. Hvis det er formålet med øget privat opsparing, er det nok naivt at forestille sig, at de økonomiske ressourcer ikke forinden søger ud i ly af en lempeligere beskatning i andre lande.

En række synspunkter på betalingsbalancen

Ved siden af de allerede nævnte »problematiseringer« af betalingsbalancen har været anført en række yderligere betragtninger, som vi i korthed kan se nærmere på.

Det ricardianske ækvivalensteorem

Nyklassiske økonomer med Barro i spidsen har i nyere tid henledt opmærksomheden på et teorem, der oprindeligt blev formuleret af David Ricardo. Det er blevet brugt til to vidt forskellige konklusioner i diskussionen om betalingsbalancen. Essensen i teoremet er, at offentlig gældsætning simpelt hen er kapitaliserede fremtidige skatter. For at finansiere de fremtidige skattebetalinger, som den offentlige gæld på et tidspunkt udløser, vil rationelle skatteydere derfor møde offentlig gældsætning med en nøjagtig lige så stor opsparing. Offentlig gældsætning vil derfor ikke slå igennem på den samlede betalingsbalancestilling.

Der er flere årsager til, at teoremet ikke behøver at være opfyldt, selv om skatteyderne handler rationelt. For det første, at det ikke er klart, hvem den fremtidige skatteudskrivning vil ramme. Hvis statens gæld **umiddelbart** blev fordelt på de individuelle skatteydere - f.eks. således at hver borger fik tildelt en andel af statsgælden som et formuepassiv - ville teoremet utvivlsomt holde over et vist tidsspand. Men ikke alene er sammenhængen mellem statens gæld og den enkelte borgers fremtidige skatter ikke klar. Forøget opsparing kan ligefrem forøge risikoen for at komme til at bære den fremtidige skattemæssige byrde. Den såkaldte realrenteafgift på pensionsopsparing kan tages som et eksempel. Flugten af formue-skattepligtige til skattely i udlandet som et andet, om end anderledes eksempel. Fænomenet er måske klarest i Latinamerika, hvor den private opsparing ganske vist stiger i takt med den offentlige gældsætning, men hvor den tager form af en massiv **kapitalflugt** til udlandet.

Der er derfor ikke grund til at afvise, at offentlig gældsætning kan slå igennem på betalingsbalancestillingen.

Lektor ved Århus Universitet Torben M. Andersen har (1988) anvendt den manglende kvantitative empiriske demonstration af det ricardianske ækvivalensteorem som argument for, at også den private låntagning i udlandet må være et problem.

Hvis teoremet ikke er opfyldt, hævder han, må det jo be-

vise, at borgerne ikke handler rationelt!

Der kan selvsagt siges meget om denne form for argumentation. Men lad os nøjes med for det første at notere, at manglende opfyldelse af teoremet som nævnt ikke er inkonsistent med rationel adfærd. Og for det andet, at der er store konkrete problemer med kvantitative eftervisninger, således som i øvrigt allerede Ricardo selv var opmærksom på.

Betalingsbalancen som eksternalitet?

Det økonomiske Råds formandskab fremlagde i sin november-redegørelse 1988 - tydeligvis noget presset af »det nye syn« - et ræsonnement, som skulle vise, at et stort betalingsbalanceunderskud kan betragtes på lige fod med økonomiske eksternaliteter. En stor udlandsgæld betyder en betydelig følsomhed over for rentestigninger i udlandet, som ikke alene vil påvirke de enkelte låntagere ved at forøge gældens reelle byrde, men også derfra sprede sig til resten af økonomien og føre til konjunkturafmatning

Der kan peges på mindst to indvendinger imod dette argument. For det første er udlandsgælden ikke en eksternalitet, fordi der ikke er tale om at føre omkostningerne over på tredjepersoner. Udenlandske rentestigninger rammer først og fremmest låntagerne selv. At en persons økonomiske handlinger kan påvirke andre, uden at der er tale om egentlige eksternaliteter, er naturligvis korrekt. De færreste ville f.eks. kunne opnå noget, der blot ligner det eksisterende niveau af økonomisk velstand uden eksistensen af andre individer. Men at lægge det til grund for politisk regulering er udtryk for en meget vidtgående central planlægningsfilosofi, der for at være konsistent ikke skulle stoppe ved betalingsbalanceovervejelser. Det er næppe nødvendigt her at opregne de mange problemer ved en sådan form for central planlægning, og det kan i øvrigt tilføjes, at Rådet normalt ikke gør sig til talsmand for så udstrakt en grad af regulering. Man skylder en forklaring på, hvorfor betalingsbalancen skulle udgøre en undtagelse.

For det andet er det ikke givet, at et stigende renteniveau i udlandet vil slå ekstra stærkt igennem på de danske konjunkturer, fordi udlandsgælden er stor. Det modsatte er også tænkeligt. Det økonomiske tab, som en rentestigning medfører for låntagerne, kunne f.eks. lede til en voksende økonomisk aktivitet for at imødegå forringelsen. Men selv om det accepteres, at konjunkturvirkningen er negativ, gælder det omvendt, at en stor udlandsgæld på den anden side betyder, at **rentefald** i udlandet også slår ekstraordinært stærkt igennem - og med positive virkninger. Der er symmetri mellem det mulige tab og den mulige gevinst.

Et argument, som måske kunne minde om rådets, er påpejningen af, at et stort betalingsbalanceunderskud generelt kan forringe danske låntageres kreditværdighed i udlandet. Umiddelbart vil udenlandske kapitalformidlere måske skele til betalingsbalancestillingen. Men i sidste ende er det ikke »landets«, men den enkelte låntagers kreditværdighed, som er afgørende.

Løber valutakassen tør?

Det har været hævdet i den mere populære ende af betalingsbalancediskussionen, at det danske valutakursregime nødvendiggør en styring af betalingsbalancen. Der er imidlertid ingen direkte sammenhæng mellem valutakassen og betalingsbalancen. Yderligere har nationalbanken rigeligt med redskaber til rådighed til at sikre tilgang til valutakassen - f.eks. ved at hæve den danske rente eller ved at foretage steriliserede

lånetransaktioner.

Det har desuden været anført, at dansk deltagelse i en valutaunion ville fjerne »betalingsbalanceproblemet«. Men det har naturligvis kun gyldighed i den udstrækning, man forestiller sig, at problemet består i at tilvejebringe udenlandsk finansiering. En valutarisk union fjerner ikke forvridninger eller offentlig gældsætning.

Konklusioner

I det omfang, der overhovedet kan hævdes at eksistere et betalingsbalanceproblem i dansk økonomi, er det højst som symptom på helt andre og mere fundamentale økonomiske problemer. Forvridende skatteregler, statsgæld og erstatning af privat opsparing med offentlige transfereringer. Derimod knytter der sig ingen problemer til betalingsbalanceunderskuddets absolutte størrelse, og den private låneoptagelse i udlandet er ikke ved at vokse »os« over hovedet.«

Det betyder for den økonomiske politik, at der ikke er basis for at efterstræbe en betalingsbalanceorienteret finanspolitik - ud over at afvikle den offentlige gæld.

Noter:

1. For at undgå dobbeltregning skal T i (2) opfattes som skatter og afgifter eksklusive transfereringer, idet G tilsvarende alene omfatter det offentliges forbrug og investeringer. I den efterfølgende ligning (3) spiller det ingen rolle, om G og T opgøres in- eller eksklusive transfereringer.
2. Det bør dog anføres, at ændringer i renten kan påvirke opsparringen både positivt og negativt, idet der optræder modsatrettede indkomst- og substitutionseffekter. Det forhindrer dog ikke, at renten kan skabe ligevægt på det intertemporale marked.
3. Naturligvis er det alene det forventede afkast, som med sikkerhed kan siges at være lige så stort som renten. Det har dog ingen betydning for den nærværende diskussion.

Litteraturhenvisninger:

- Andersen, Torben M.: »Det danske opsparingsproblem og pensionsreformdebatten«, Nationaløkonomisk Tidsskrift nr. 2, 1988. Andersen, Torben M. & Peter Birch Sørensen: »Kommentarer«, Nationaløkonomisk Tidsskrift nr. 3, 1988.
- Buchanan, James M. & Richard Wagner: »Democracy in Deficit«, New York, 1977.
- Brøns-Petersen, Otto: »Normativ økonomisk teoris stats-teoretiske forudsætninger«, København, 1988.
- Det økonomiske Råds formandskab: »Dansk Økonomi«, november 1988.
- Finansministeriets »Finansredegørelse 1989«.
- Kirzner, Israel M. (ed.): »Method, Process and Austrian Economics«, Massachusetts 1983.
- Nielsen, Lars Thyge: »Vi har råd til den udlandsgæld, vi har«, Sparekassen, maj 1988.
- Sørensen, Peter Birch: »Afskrivningsregler, investeringer og udlandsgæld«, Økonomi og Politik, nr. 1, 1989.

En dag i Ivar Dregstuviks liv

Af Øyvind Myhre

Ivar Dregstuvik, Saksbehandler II med tre og et halvt års ansiennitet i Forbrukerdirektoratet, kastet et snøgt blikk på klokka. Åtte på tre. Skulle han gå noen minutter før tida, denne ene gangen? Nei. Han kjente et automatisk stikk i samvittigheten ved tanken. Seks timers arbeidsdag på en så krevende arbeidsplass var nok på grensa av det en arbeidsgiver kunne forlange; men så lenge direktivet sa ni til tre (for alle funksjonærer på fleksitabell IV A), så lenge fikk han holde seg på plass til tre precis. Organisasjonen hadde lovet å ta opp det harde arbeidspresset, og mulige kompensasjonsordninger, i indeksoppgjøret til våren; han håpet det ville komme noe ut av det. Men til da -

Kanskje han skulle bruke de siste minuttene til å gå gjennom dagens saker for siste gang; kontrollere at han med god samvittighet kunne legge alle i bunken for »Ferdigbehandlet«.

Ja. La oss se. - Første sak: Søknad fra Sosialistisk Studielag på Bøler om forbrukstilskott, stort kr. 87.614,- for innkjøp av kopieringsutstyr til studievirksomheten. San saken var grei. De hadde satt opp et ordentlig budsjett som viste at de trengte pengene; dessuten trengtes Forbrukerdirektoratets godkjenning dersom de også skulle få driftstilskott fra Bydelsutvalget og den kommunale Kulturnemnda. I henhold til Lov om Forbrukertilskott og særlige unntak fra forbrukeravgift av 17. september 1979, paragraf 17, annet og tredje led, samt Forbrukerdepartementets forskrifter av 10. september etter samme lov, skulle slikt tilskott gis dersom søknaden var økonomisk velbegrunnet, og ingen særskilte omsyn talte imot. Han hadde utreder saken og anbefalt søknaden; nå skulle den over til Forbrukerdepartementet for godkjenning. Alt i orden.

Annen sak... Den var liten. Den hadde versert i månedvis, med brev att og fram. Denne Anders Olsen i Sørkedalen stod stadig til rest med ni hunre og søtten kroner af de fem tusen han var pålagt å betale tilbake, etter at han hadde fåt for stort forbrukertilskott på tilbygget sit. Anders Olsen hadde skrevet flere illsinte brev og påstått at saksbehandlerne hadde gjort en regnefeil, og at han hadde betalt tilbake det han skulle og mer til. Direktoratet hadde flere ganger påpekt at normal saksgang forutsatte at tilbakebetalinga skjedde først, så kunne regnestykket bli etterprøvd etterpå; men klienten hadde ikke skjønt noe

som helst av vanlige tjenesteprosedyrer. Til sist fra kravet sendt til retslig inkasso. I mellomtida var Anders Olsen død, og kravet var blitt reist overfor boet, ved hans sønn, som var enearving. Men sønnen hadde også nektet å betale og sagt at det offentlige fikk greie seg med åtti prosent i arveavgift. Fristen var gått ut på ny, og i dag hadde Dregstuvik sendt kravet til rettslig inkasso igjen. Sønnen var like krangleveren som faren, lot det til; så de blev radt nødt til å holde tvangsauksjon hos ham.

- Nå, han kunne jo kontrollere for siste gang om beløpet var betalt inn i løpet av dagen. Han tastet inn et spørsmål på terminalen sin. Skjermen blinket; så kom svaret: De ni hunre og søtten stod fortsatt til rest. Godt: Over i »Ferdigbehandlet« med saken.

Tredje sak var en rubrikkannonse i morgenavisen: »Ønskes byttet: Komplette årganger av Donald Duck & Co, 1949 - 52, byttes mot gamle numre av sciencefiction magasinet Nova. Bill. mkr. GL, 3093 Hillestad.« Disse bytteannonsene var blitt et sosialt problem; folk unndro seg stadig skatt og og forbrukeravgift ved å bytte varer og tjenester. Avisene var pålagt å samle slike annonser og sende dem til Avgiftsdirektoratet for godkjenning. Denne gangen var det ikke

skjedde, og da blev det en sak for Dregstuvik. Han måtte avgjøre om saken var så betydelig at det burde reageres mot avisen. Han var kommet til at sjøl om verdien av slike gamle pornobladet neppe kunne være særlig stor, så kunne en ikke tillate at Avgiftsloven ble uthulet. Dette hadde han skrevet et notat om og lagt ved utklippet. Konvolutten gikk nå til Tregsta over gangen; han skulle utrede hva slags reaksjon man burde velge.

Han leste gjennom notat sitt igjen: »En kan ikke se at det er noe som forespråker at denne transaksjonen bør holdes utenfor tidningens normale rapporteringsprosedur, ellet at bytte av gamle publikasjoner er forbrukervården uvedkommende. En anser tvertimot at en her står overfor nok et fall av såkalt »Undergrunnsøkonomi«, som truer med å undergrave den offentlige varekontroll og forbrukermåsetning. Av omsyn til konsekvensene anser en det som viktig at alle slike saker blir nogrant treiset. En forespråker derfor at man innskjerper gjeldende regler og forskrifter overfor avisen, og at man kontemporært vurderer hvilke andre reaksjoner som bør ifrågakomes jemtemot avis og annonsør i dette og motsvarige overtramp.«

Han nikket nøgd: Nettop slik, på klar og konsis norsk, omsvøpsfritt og rett på sak, skulle det sies... Tilbake på Ut-tallerkenen.

De tre interkonvoluttene lå sirlig oppå hverandre, nøyaktig sentrert på posttallerkenen, og vitnet om en dags plikttoppfyllende, samfunnsgagnlig arbeid.

Han så på klokka igjen og skvatt. Tre over! Han hadde vært så optatt med arbeidet at han... Telefonen ringte. Ivar Dregstuvik bante behersket, mellom tennene, og nappet til seg røret. »Dregstuvik?« kveste han, som om navnet var en besvergelse.

En nølende mannstemme i den andre enden: »Er jeg kommet riktig? Mit navn er Erling Rødal. Det gjalt et spørsmål om tilbakebetaling av forbrukeravgift -«

»Vennligst sett op sakens punkter i et brev, slik at den kan følge vanlig tjenestevei. Søknadsskjema fåes i alle Narvesens kiosker.« Dregstuvik snakket i den tonen av tvungen elskverdighet som brukte å skape den rette underdanighet hos klientene... Med Rødal lot seg ikke avfeie så lett.

»Det har jeg gjort også - for over tre måneder sia,« sa han. »Men jeg har ikke hørt et ord, og nå begynnet det å haste. Jeg -«

Dregstuvik la om teknikken, ble ei aning uhøflig. »Kanskje det passer for Dem å ringe opp igjen i morgen, i vanlig arbeidstid? Jeg står akkurat på farten -«

Det hørtas en rar lyd i den andre enden, som av undertrykt banning. »Hvis jeg har funnet meg i å vente i tre måneder, kan sikkert De sette av fem minutter. Saken er -«

»Jeg beklager, men har De ventet så lenge, er sikkert saken så komplisert at den ikke kan løyses i dag. Jeg er redd -«

»Hva var navnet igjen, sa De?«

Dregstuvik kjente seg plutselig litt uvel: Hadde han sagt noe ubetenkt? Det hendte ennå at avisene slo opp skandalesaker fra ibrvaltningen, med navns nevning og det hele. De var rettnok blitt sjeldnere de siste åra, etter hvert som avisene oppdaget hvor avhengige de var av velvilje hos offentlige funksjonærer og saksbehandlere... Best ikke å ta sjanser, likevel. Han sukket.

»Keg kan kanskje avse noen få minutter. Hva gjaldt saken?«

Jeg er utgiver og redaktør av bladet »Renessanse«, organ for

Frihetspartiet og Objektivistisk landsforbund. Vi har en svært anstrengt økonomi - som De vet, har Stortinget pålagt alle større bedrifter å fordele sine annonser i samsvar med Statens fordelingsnøkkel for pressestøtte, slik at det er uråd for organer som vårt, som ikke får pressestøtte, å få annonser ... I tillegg er vi nødt til å betale forbrukeravgift på alle laussalgs- og abonnementsinntekter, inntil vi kan legge fram attest fra Forbrukerdirektoratet på at vi er fritatt for slik avgift.»

»Så denne saken De hevdet å ha oversendt var altså en søknad om avgiftsfritak?« spurte Dregnstuvik. »Nettopp. Det er jo ikke tvil om at søknaden vil bli innvilget, sia Lov om Pressefrihet fritar alle dagsaviser og politiske organer for avgift; men i mellomtida er vi altså nødt til å betale, og det har vi ikke råd til lenger.«

Ivar Dregnstuvik slo inn et nummer på terminalen. Det gikk et par sekunder; så fyltes skjermen med redigert informasjon. Han nikket ettertenksomt.

»Nå skal De høre. Deres søknad er lagt til side, og vil bli behandlet så snart det er avgjort om »Frihetspartiet« kan godkjennes som politisk parti.«

Rødal ropte så det smalt i telefonen: »Hva i all verden har det med saken å gjøre?«

Dregnstuvik skulde på klokka: Kvart over! Nå måtte han få slutt på denne samtalen. »Hør nå her,« sa han oppgitt. »Avisen vil bli å betrakte som et politisk organ dersom den representerer et politisk parti. I motsatt fall må den behandles på lik linje med andre periodiske publikasjoner.«

Rødal virket nesten hysterisk, etter stemmen å dømme. »Og hvorfor skulle ikke Frihetspartiet kunne registreres som politisk parti?«

»Jeg skal sjølsagt ikke foregripe den avgjørelsen,«

svarte Dregnstuvik stivt. »Såvidt jeg skjønner, er det formelle kravet om fem tusen underskrifter oppfylt. Nå blir partiprogrammet vurdert av Kommunaldepartementet, i samråd med Forbrukerrådet, som vil avgjøre om programmet skiller seg så vesentlig fra andre partiers at det fyller noe behov innen vårt demokrati.«

»Og når vil det spørsmålet være avgjort?« skurret det fra den andre enden.

»Nei, det kan jeg virkelig ikke svare på. Det må De forhøre Dem om i Kommunaldepartementet. Og hvis ikke det var noe mer -«

»Nei, da var det ikke noe mer,« snerret det mot trommehinnene hans. »Det er sånne uproduktive parasitter som Dem Frihetspartiet arbeider for å bli kvitt. Var det loven om pressefrihet De snakket om? Den pressefrihet kan De ta og tørke Dem i ræva med, De og alle de andre apparatsjikkene i byråkratiet diktatur. God ettermiddag!«

Det hørt et klikk. Dregnstuvikk satt og gapte i flere sekunder, kvit i ørene. Så tastet han rasende inn flere spørsmål etter hverandre, nikket innbitt i takt med svarene:

Nå hadde han et klart bilde. »Frihetspartiet« var ei ekstremistgruppe, særlig aktiv blant studenter og mindre forretningsdrivende ... De hadde sjølsagt ingenting i et moderne samfunn å bestille. De ville avskaffe hele den offentlige forvaltning; samfunnets kontrollorganer; sosiale hjelpeordninger ... Dregnstuvik fraus langs ryggen. Stod det til ham, skulle de få blankt nei på alle hold. Han skulle snakke med kontorsjef Brekke i Kommunaldepartementet i morgen den dag. Eller nei: Forbrukerrådet var bedre - der hadde han mange gode kontakter. Klaffene falt på plass; han nikket beslutsomt: En kunne argumentere for at synspunktene det såkalte Frihetspartiet representerte, allerede var ivarett av Fremskrittspartiet og Høgre, slik at det ikke fylte noen funksjon i det politiske liv. Da ville ikke partiet bli godkjent, og han kunne avslå søknaden om fritak for forbruksavgift ... Nei, en kunne ikke la slike utvekster slå rot.

Klokka var blitt tjue over tre. Folk som maste om byråkrater med ull i hodet og bly i baken, skulle vite hvilket arbeidspress en pliktoppfyllende embedsmann sleit under ... Han tastet inn utstempingsstransaksjonen, skrudde av skjermen, tok mappa og gikk.

- Han ble ikke kvitt tanken på dette Frihetspartiet og avisen deres. Hva mer kunne han gjøre? Det var hans plikt, som samfunnsansatt representant for forbrukerinteressene, å holde et skarpt øye med hva som ble bragt ut til publikum. Det kunne ikke være i forbrukernes interesse å bli overaust med ekstremistpropaganda. Det iste ennå ved tinningene hans når han tenkte på de fornærmelsene denne Rødal hadde slengt til ham. - Men bare vent ...

Denne avisen - Renaissance? merkelig navn - ble sikkert distribuert gjennom Narvesen/Spisevognselskapet. Forbrukerdirektoratet hadde en representant i styret der, og et eget kontor som så til at kioskjeden distribuerte stoff som forbrukerne hadde behov for. Det var sikkert på sin plass å be dem granske avisen ekstra nøye; de ville nok finne både trygdehets, kvinnediskriminering og allment samfunnsfiendtlig propaganda der - alt sammen grunnlag for å pålegge kioskjeden å stanse distribusjonen ...

Humøret steig mens han småtrippet nedover de tolv trappene. Han brukte alltid å gå trappene ned; han hadde ikke vondt av litt mosjon etter en lang arbeidsdag med intens tankearbeid -

Det var blank junidag i Oslo sentrum. Bekker av folk rant langs fortauene, samlet seg til elver i gågatene; spredte seg her og der i vide deltaer langs utstillingsvinduer og forbi fortausrestauranter, for tilslutt å suges ned i Tbaneslukene og renne bort langs milelange drenerør av skinner og betong ut til drabantbyene.

Ivar Dregnstuvik stupte ut i menneskestrømmen som en dråpe blant dråpene, trippet avmalt oppover mot Universitetsplassen. Men innøvd rutine sopte han de siste lause tankene om alt som hadde med arbeid å gjøre sammen, sorterte dem etter emne og stokket dem på plass i hver sin skuff i underbevisstheten. Deretter tok han fram fritidstankene og begynte å glede seg til middagen, ettermiddagskaffen, hageraksten og kveldens TV-program.

Han ble fanget opp av ei lita bakveie i folkestrømmen et sted hvor det vanligvis flaut lett. En nesten snauklipt ung mann stod og heftet folk med løpesedler som ingen ville ha. - Slik gatepropaganda burde vært regulert, tenkte Dregnstuvik irritert. - Det er ikke i forbrukernes interesse å -

Dragsuget førte ham like forbi propagandisten. Uforvarende kom han til ø møte blikket hans - han likte ikke å se folk i øynene; der gjorde ham beklemmt og fikk ham til å leite febrilsk etter noe han kunne foreta seg for å avlede oppmerksomheten - nå kom han ikke på noe likere enn å rive til seg den lappen som ble stukket i hendenes hans. Brydd skynte han seg videre.

Han kastet et raskt blick på løpeseddelen. Innholdet var sjokkerende: »Bekjemp byråkraternes tyranni!« skreik det mot ham i store, svarte truende bokstaver. I feit avistrykk fulgte så: »Vil du ha tilbake - Reell ytringsfrihet?

- Reell organisasjonsfrihet? - Reell yrkesfrihet?

- Retten til å bo hvor du vil?

- Retten til å kjøpe hva du vil? - Retten til å leve som du vil?«

Det var mer i samme stilen. Til slutt kom noen påstander som fikk Ivar Dregnstuvik til å rvkke til: »Alt

virkelig produktivt arbeide i Norge er blitt kvalt og knust av et gigantisk, allmektig byråkrati. Vi produserer ingenting lenger; vi gjør ingenting annet enn å beskatte og kontrollere hverandre, mens vi lever høgt på oljeinntekter ... Når oljeeventyret tar slutt, kommer hele det offentlige føydalveldet til å gå under i det verste krakket sia syndfloden - fordi vi rett og slett ikke produserer noe lenger.«

Nederst på arket stod navnet på den ansvarlige utgiveren: »Utgitt

av Frihetspartiet/ Objektivistisk Landsforbund.« Javisst, det kunne han ha tenkt seg. Kvitt av sinne krøllet han sammen lappen, skulle til å kaste den i nærmeste søppelkorg; betenkte seg - den kunne bli nyttig som saksdokument. Han brettet den ut att, glattet den forsiktig mot sommerjakka, brettet den sirlig to ganger og stakk den i innerlommen.

Tanken beit ennå i ham: Byråkratiet; det var vel ham, det? Jasså, han produserte ingenting, hva? bare i dag hadde han behandlet tre vanskelige saker; skaffet bevilgninger til dem som trengte det, sørget for at Staten fikk sine rettmessige inntekter.

En forrædderisk liten skygge av tvil flakket gjennom ham. Et stutt øyeblikk så han arbeidet sitt, hele tilværet, som noe gudsjamerlig trivielt; hinsides all fornuft grått og unyttig -

Nei. Kjapt brettet han tvilen også sammen, stakk liksom den også ned i innerlommen og prøvde å ta på seg humøret att.

Det lyktes ikke helt; det satt ikke skikkelig. Han var revet ut av rytmen sin, liksom: Først denne forsinkelsen, deretter opptrinnet med løpeseddelen -

Han trippet videre oppover Carl Johan, mot Stortinget, der han skulle skrå over mot Lillegrensen. Han la egentlig ikke merke til omgivelsene der han gikk: Han kjente hver detalj i gadebilde utenat. Attlokke, formelle, verken glade eller triste; armert bak anonymitet, som et desperat vern mot et uutholdelig press: Presset av ustanselige inntrykk, av lyder og lukter og kravende bevegelser over alt, og framfor alt andre mennesker hvor du snudde deg ...

En ny kork i strømmen stanset ham, der folk hadde stimlet sammen rundt ett eller annet og sperret ferdsele som en tømmerkvis i ei strid elv. Nå da; det var ikke måte på uorden og hefte - hva var det denne gangen?

En ring av tilskuere hadde dannet seg. Ringen vokste: Ivar Dregnstuvik ble fanget inn av nye lag som leiret seg av. Han strekte hals, løftet seg på tærne for å få et glimt av hva som foregikk.

En flokk friker, seks-sju guttert og jenter i fillete, glorete klær, hadde slått seg ned på skråningen mellom løvene foran Stortinget. De satt og lå oppover asfalten, drakk og pratet, uten å ta noen notis af tilskuene. Friker var et vanlig syn i Oslo; det lot til å bli flere av dem for hvert år - ungdommer som hadde gitt blaffen i alt og levde i sin egen skyggeverden i storbyjungelen. Det var heller ikke denne flokken i seg selv som hadde skapt sammenstimlinga. Nysgjerrigheta skyldtes at to av guttene hadde gitt seg til å voldta ei av jentene, mens resten av flokken så på, måtelig interessert, og av og til kom med tilrop og gode råd. Jenta var så full at hun knapt kunne så på bena, men hun veivde fra seg så godt hun kunne mens hun skreik og gråt og slevjet. Hun kunne ikke være mer enn fjorten-femten år, og så ikke ut til å passe helt sam-

men med resten av flokken: Ventelig var hun bare enda ett av disse sørgelige, banale tilfellene som hade rømt fra ei eller anna bygd for å oppleve storbyeventyret. Så hadde hun råkt på denne flokken, de hadde drukket både hende og seg sjøl dörg fulle, og nå ville de ha takk for skjenken.

Den ene av dem holdt henne bakfra; vridde armene hennes bakover med den ene handa, og reiv bukka av henne med den andre. Kameraten hans kom sjanglende, knepte opp buksesmikken og gikk til verket.

Jenten hadde nesten gitt opp å slå fra seg; hun hang slapt og gråt med høge, snørrete hikst mens han holdt på.

De andre ungdommene var blitt mer interessert etter hvert som det kom mer fart i sakene. Ei av jentene sa noe som fikk de andre til å hyle av latter.

Ringene av tilskuere vokste. Folk stirret som hypnotiserte på dette

opptrinnet fra en lovlaus verden utenfor deres eget, velregulerte tilvære. Nesten ingen snakket. Hadde Ivar Drenstuvik sett seg om - men det gjorde han ikke; likke fascinert som alle de andre stirret han på det grufulle som hendte midt i folkevrimmelen, på en ganske alminnelig dag - så ville han ha sett halvåpne munn; blanke, stive øyne; ansiktstrekk som brått var blitt nakne, fortrukne i grimaser av grådig, grøssende fryd ...

Førstemann gjorde seg ferdig; sto noen øyeblikk. Den andre ropte, snøvlende: »Nå er det min tur, Hakkis! Ta over her!«

Jenta datt sammen i ei klynkende bult mens de skiftet på. De to guttene diskuterte litt; dro henne ut på bakken mellom seg. Han som hadde gjort seg ferdig, satte seg på armene hennes.

- Ivar Dregnstuvik kjennte brått noe som kilte ved munnvikene, som kingelorer. Han tørket seg med handa og kjente at hukua var våt av slev som rant fra den halvåpne kjeften. Kjapt og pliktskyldig tenkte han: - Det er jo forferdelig ... Finnes det ikke politi her i byen?

Han klarte å få seg til å tro at det var indignasjonen som fikk ham til å stå her og glåme. Han sa til seg sjøl at han gjerne skulle ha grepet inn, hvis han hadde hatt noe med det; men dette lå under politiet, og

...

Tilkalle politiet? Nei, da kunne han bli blandet opp i noe han ikke hadde noe med. Slikt ble det bare ubehageligheter av. Kom de ikke snart av seg sjøl?

Andre i tilskuerflokkene var kommet til lignende tanker. Noen prøvde å komme seg bort så de slapp å bli blandet inn hvis politiet endelig kom. Men flere trengte stadig på for å se; det oppsto turbulenser i menneskedammen.

Brått fikk han en ide. Det stod en telefonkiosk nemme ved; han kunne gå dit og ringe til politiet. Han behøvde jo ikke å si navnet sitt. Såpass kunne han gjøre, som ansvarlig samfunnsborger, bare han ikke ble blandet inn.

Nei, det var sant, han hadde ikke småmynt på seg. Han hostet og henvendte seg til sidemannen - litt forlegent; det var uvant å snakke til vilt fremmede på denne måten -) »Unnskyld, De har ikke et par lause kroner så jeg kan ringe etter politiet?«

Den fremmede skvatt til; snudde seg mot Dregnstuvik og trakk i det samme liksom et forheng over ansiktstrekkene: »Nei, absolutt ikke; dette har jeg ingenting med; jeg kom bare tilfeldigvis til å stanse opp et øyeblikk -« Han bråksnudde seg unna, kastet et redd

og fiendtlig blick over aksla og begynte å skyve seg veg ut av trengselen.

Ingenkalsi at jeg ikke prøvde å gjøre noe, tenkte Ivar Dregnstuvik, - men jeg kan jo ikke gjøre alt aleine.

Dessuten var det på tide å komme seg videre. - I et velordnet samfunn, tenkte han mekanisk medens han bakset seg veg ut av tilskuermengden, - finnes det offentlige instanser til å ta seg av alle slags problemer. Det er en sak for politiet, sosialvesenet og barnevernsnemda. Det er slikt vi har dem til ... Min plass er på en helt annen post.

Det hørtes et rop av raseri gjennom mengden. Uvilkårlig snudde Dregnstuvik ansiktet. Det bølget i folkemengda; en ung mann pløyde seg veg innover mens han bante og ropte: »Slipp med fram! ... Hva slags søvnjengere er dere egentlig, som bare står her og koper og lar forbrytelsene skje? Eier dere noe som likner skal i det hele tatt?«

Han klarte å måke seg innafor ringen. Brått, med et stikk av fiendskap, gjenkjente Ivar Dregnstuvik den unge mannen som hadde stått og delt ut løpesedler for Frihetspartiet. Jovisst, det var likt seg at en sann fyr måtte blande seg inn i noe som bare politiet hadde noe med; disse tullingene var jo talsmenn for neveretten og alles kamp mot alle; den kunne sjølsagt ikke overlata noe til de rette samfunnsinstanser -

Den andre gutten hadde dradd ned buksene sine og lagt seg oppå jentungen. Hun rørte seg nesten ikke lenger; antakelig hadde hun svimet av. Med et brøl som en sint okse sprang den nyankomne bort til klynga, tok voldtektsmannen i kragen og reiv ham bakover; det så ut som om han sto å ristet ei fillerye. Han slengte gutten fra seg, så han datt på ryggen og ble liggende å sprelle. Den andre gutten hadde halvt reist seg, prøvde å rygge unna; men nyankammeren var stor og sterk og edru, og fulgte etter ham med et rasende spark rett mot skrevet: »Nå klarer du kanskje å la unger være i fred i noen dager!« ropte han. Det hørtes et hyl som gikk over til jamring.

Tilskuerflokket var i full oppløysning. Alle så at dette bar galt av sted - og den som ikke kom seg unna nå, kunne for alvor risikere å bli blandet bort i det ... I det samme - endelig - stanset en grønn varebil ved fortauskanten; uniformerte menn hoppet ut; en av dem ropte: »Rolig nå - kom dere videre, sånn ja, dette skal vi ta oss av -« og folkemengda lot seg villig spre; på et blunk var hele plassen blåst for tilskuere.

Ivar Drengstuvik piltret oppover gågata og kastet et blikk bak seg for å være trygg på at politiet ikke ville ham noe. Han fikk et siste glimt av jenta, som lå urørlig og halvnaken på bakken; frikene som sto i en skulende flokk med tre politimenn rundt seg; den unge mannen som prøvde å argumentere med et par konstabler, men de gadd visst ikke høre på ham, for de tog ham myndig mellom seg og skauv ham bort mot varebilen. Ivar Drengstuvik nikket tilfreds: Han fikk nok et lite oppgjør med dem nå, ja. Ordensforstyrrelser og slagsmål; skulle slikt få passere midt på blanke dagen i et velregulert samfunn?

- I morgen skulle han virkelig gå denne avisen deres nærmere etter i sømmene. Det skulle ikke bli særlig vanskelig å få stanset distributionen...

Seinere, på T-banen, satt han og prøvde å roe seg etter den anstrengende dagen, Hjertet hogg ennå av nervepåkjenningene.

Huff, han var over en time seinere ute enn vanlig; Adele var sikkert engstelig. Han lot blikket gli rundt i den fuldstappete vogna, over det beroligende synet av alminnelige, anonyme mennesket med attlokte ansikter. Gudskjelov, alt var ved det normale igjen; dagens hendelser hadde bare vært episoder; slikt hendte lykkeligvis stadig sjeldnere - ble bare sosialetaten skikkelig utbygget etter retlingelinjene i siste regjeringserklæring, så ville det bli kapasitet til å behandle disse skakkars frikene også ... Og slike utvekster som dette »Frihetspartiet« ville visne bort av seg sjøl. Jo da, her hadde en sett hva de meinte med »frihet«!

Blikket hans streifte diskret avisen til sidemannen. Han feide over noen overskrifter: Krig i Sørvest-Afrika; hungersnød i Tanzania; jordskjelv i Ecuador ... At ikke folk kunne stille seg som her i Skandinavia, så slapp de denne elendigheta! - »Gjennombrud for solenergi?« - Amerikanske forskere regner med at solenergi kan leveres til konkurransedyktige priser om to til tre år ... Ford/Chrysler lanserer en ny bilmotor som vil gå på hydrogen, framstilt av solenergi ... Kan bli en alvorlig trussel mot Norges utenrikshandel, sier handelsministeren ...«

Ja ja. Gudskjelov hadde ikke Ivar Drengstuvik noe med olje og utenrikshandel å gjøre; han var uunværlig i forbrukeradministrasjonen og kunne regne med en sikker karriere etter hvert som Direktoratet ble bygd videre ut.

Langsomt seig den velsignete roen inn i ham att. Det hadde vært en stri dag, verre enn de fleste; men nå kunne han ta det med ro. Det var dette underholdningsprogrammet, »Jo mere vi er sammen« eller noe slikt - Ivar Drengstuvik gledet seg til å slappe va foran fjernsynet i kveld.

Denne novellen står i Demoner i dagslys, Cappelen.

Bakgrunn:

Født 2/1-45 i Fluberg; vokst opp i Gran på Hadeland. Utdannelse: Eksamen artium på Gran 1963; eksamen som sivilingeniør på Almenavdelingen, studieretning for teoretisk fysikk, NTH, 1968. Militærtjeneste 1968-69 i Feltartilleriet på Haslemoen og på Forsvarets Forskningsinstitutt, Kjeller. Ansatt i IBM sia 1969; p.t. som salgssjef.

Utgitte bøker:

»Aster«, roman, 1974. - »Snøen på Nix Olympica«, novellesamling, 1975. - »De siste tider«, roman, 1976. - »Kontrabande«, roman, 1976. - »Demoner i dagslys«, novellesamling, 1977. - »Sabotørene«, roman, 1978. - »Magiske verdener«, litteraturhistorie, 1978. - »Kongen og gudene«, roman, 1979. - »En himmel av jern«, roman, 1980. - »Grønlandsfarene«, roman, 1981. - »1989«, roman, 1982. - »Makt«, roman, 1983. - »Datakultur«, essays, 1983. - »Følge en drøm«, roman, 1984. - »Pålgrims vandring«, roman, 1985. - »Møt meg i Moolawatana«, noveller, 1986.

Andre litterære aktiviteter:

Redigerte magasinet NOVA - Fantastiske Fortellinger 1974-78. Utga og redigerte det stensilerte tidsskriftet Gandaff- Tidsskrift for fantasi, 1972-77.

Interesser:

Politisk engasjert. hovedsakelig på det idepolitiske planet. Har gradvis utviklet meg fra liberal »konservativ« til bevisst liberalist. Var i studietida bl.a. formann i Trondheim Konservative Studenter Forening, redaktør i Under Dusken, sty

remedlem i Studentersamfundet i Trondheim. Invitert som livsvarig medlem av Samfundet. Representerer for øyeblikket Fremskrittspartiet i Kulturstyret i Nittedal Kommune. Er ivrig syklist og har gjennomført Den Store Styrkeprøven Trondheim-Oslo 7 ganger (personlig rekord satt i - 84: 17.53.21). Går mye i fjellet og foretrekker å gå aleine for å kunne oppleve Naturen uforstyrret og direkte.

Forfattere som har betydd mye for meg:

Litterært: Mikkjel Fønhus; Robert Heinlein; J.R.R. Tolkien; H.P. Lovecraft; Jack Vance; Poul Anderson; Arne Garborg; Felix Thoresen; Lord Dunsany; Ayn Rand og utallige andre. Politisk/filosofisk: David Friedman; Herbert Spencer; Friedrich Nietzsche; Murray Rothbard; Friedrich von Hayek; Frederic Bastiat og mange andre.

Hovedtemaer i mine bøker:

Personlig frihet og ansvar, både politisk og erkjennelsesmessig. Gleden ved å leve, sanse, oppleve, erkjenne. Først og fremst skriver jeg bøker som jeg trur at jeg sjøl ville hatt glede av å lese, om andre hadde skrevet dem for meg. Noen spesiell symbolikk trur jeg ikke at det ligger i noen af bøkene mine - først og fremst inneholder de fortellinger.

Forventninger til framtida:

Jeg veit ikke hvordan det kommer til å gå - om frihet vil komme til heder og verdighet igjen, om menneskeheten kommer til å bli utslettet av atomkrig eller kosmisk katastrofe, eller om det kommet til å halte videre på et vis, slik det har gjort til nå. Det skal bli spennende å se.

Våben, love og beskyttelse

Af Ole Mortensen

Det er en udbredt myte, at et stort antal private våben øger mordraten, kriminalitet og usikkerheden. Staten er logisk bange for, at folk kan sætte sig til modværge mod dens evige omklamring, hvorfor embedsmændene i deres evige søgen efter stadig større kompetence, med argumentet om borgernes sikkerhed, skaffer sig selv mere arbejde ved at lovgive på våbenområdet.

Egentlig lovgivning om borgernes ret til at besidde, bære og anvende våben er ikke så forfærdelig gammel. Behovet for en sådan lovgivning er opstået i det sidste århundrede, visse steder for at dæmme op for organiseret lovløshed, uhensigtsmæssige drab og ulykker for det meste begået i beruselse i typiske pionerområder, fx i det amerikanske midtvesten og endelig i nyere tid i regimer, hvor regeringer eller diktatorer har været utrygge ved, at andre end deres håndgangne mænd besad magtmidler.

I vor tid anvendes våbenlovgivning for det meste som sysselsætning for embedsmænd og som alibi for politikere, der over for vælgerskarerne ønsker at give bevis for, at de »gør noget« ved tilstande, hvor stigende kriminalitet og vold er fremherskende.

En restriktiv våbenlovgivning medfører som regel god beskæftigelse i den offentlige sektor, med kontrol, udstedelse af tilladelser, klagesager - og endelig giver en sådan anledning til en stor mængde større eller mindre sager for overtrædelser af reglerne, som giver en ikke uvæsentlig arbejdsmængde til anklagemyndighed, domstole og advokater.

Våbenlovgivning er som regel, hvad man kan kalde en symptombehandling. Som regel hjælper den ikke på »sygdommene«, der ved nærmere analyse altid viser sig at være af enten social, økonomisk eller politisk karakter.

Våben kan være en udlignende faktor mellem rå, primitiv styrke og et svagere menneske og har således utallige gange i historien været udslagsgivende, for at retsind sejrede over primitivt barbari og udnyttelse.

Folks ønsker om at besidde våben kan deles op i fire hovedkategorier, nemlig:

1. våben til beskyttelse af dem selv og deres familie.
2. våben til historiske og kulturelle samlinger.
3. våben til sportsudøvelse (jagt, sportsskydning).
4. våben til erhvervsudøvelse (politi, militær, sikkerhed m.v.).

I østlandene og visse diktaturer er det ikke forunderligt for borgerne at besidde private våben under nogen form. I sådanne lande, hvor der er en måske begrundet frygt fra magthavernes side om, at deres despoti vil blive bragt til ophør af befolkningen, gives der kun våben til de magtgrupper, der ved deres tilstedeværelse i samfundet er en garanti for, at det består uændret. I sådanne lande er det også almindeligt, at selv våben til brug for landenes hævdelse på den internationale sportsarena opbevares centralt og kun udleveres til udøverne af idrætten, når der er behov derfor - og da altid under fuld kontrol af magtapparatet.

I den vestlige verden finder man et meget varieret forhold til privates besiddelse af våben, spændende fra total frihed over begrænset frihed til forhold, hvor myndighederne har overordentlig megen kontrol dermed.

I de fleste af de lande, vi ynder at sammenligne os med, har borgerne i en vis udstrækning mulighed for at anskaffe og besidde våben til selvforsvar og forsvar af virksom-

heders værdier o.lign. Dette indebærer i de fleste lande en vis kontrol fra myndighedernes side og er betinget af, at et såkaldt reelt behov er til stede hos våbenbesidderen.

I vor våbenlovgivning er sådanne muligheder ikke udelukket; men i de sidste tyve år har det været fast praksis fra justitsministeriet at nægte sådanne tilladelser, der som følge deraf ikke eksisterer. Begrundelsen derfor er ofte givet med, at man ikke har dødsstraf i lovgivningen her til lands, hvorfor man ikke kan autorisere enkeltpersoner til at kunne eksekvere dødsstraf! Argumentationen er ynkelig i al sin tomhed. Der er jo ikke tale om at eksekvere nogen straf, selv om man for at afværge et angreb af mulig livs- eller velfærdstruende karakter skulle blive nødsaget til at aflive angriberen med våben. Der er tale om udnyttelse af de nødværgeregler, der allerede er nedfældet i straffelovgivningen, og som man naturligvis altid i en sådan situation står til ansvar efter, for sine handlinger. Når dertil kommer, at man konsekvent fra justitsministeriets og politiets side dels nægter tilladelse til - og dels søger at indordne under kontrolordningen - alle til rådighed stående »ikke dødbringende« forsvarsmidler såsom tåregas, elektriske chokstave, knipler, knojern - ja, i praksis alt, hvad man kunne tænkes at anvende som våben mod en angriber, og som har en fabrikationsmæssig anvendelse med dette for øje, kan det være svært at få øje på hensigtsmæssigheden af og sammenhæng mellem lovgivning og praksis.

Når dertil kommer, at fx politiets muligheder for at udøve aktiv dødsstraf gennem de senere års milde retslige bedømmelse af politiembedsmænds anvendelse af skydevåben med døden til følge er blevet øget betydeligt, og det massive ønske fra politimyndighederne om en endnu kraftigere bevæbning, kan man få sine betænkeligheder ved udviklingen. Politiet har da også i de sidste år i det skjulte anskaffet forskellige typer ammunition til brug i tjenesten, der ikke i almindelighed anses for at være acceptable i civiliserede lande. Af disse kan nævnes den franske »Arcane« pistolpatron, der med sin særlige udformning af projektilet og dets ekstreme hastighed tilføjer den ramte et sår, som svarer til en flere gange større kaliber, hvilket forøger chokvirkning og risikoen for forblødning, selv ved »uvæsentlige« skud-sår. Endvidere kan nævnes, at visse enheder under fx Københavns Politi anvender revolverprojektiler af rent, blødt bly og/eller projektiler med blød spids og hulspids (såkaldte dum-dum projektiler), hvilke ammunitionstyper fx vore væbnede styrker ikke må anvende i henhold til underskrevne krigskonventioner, som politistyrken, der ikke er omfattet heraf, naturligvis ikke er bundet af.

Generelle analyser af forholdet mellem restriktiv lovgivning om våben til selvforsvar og graden af voldskriminalitet godtgør, at overfald, røverier og overgreb af enhver art er størst i områder, hvor myndighederne har frataget de lovlydige borgere mulighederne for at sætte sig til modværge med våbenmagt. For så vidt angår våben, der anvendes til private samlinger af historisk og kulturelt tilsnit, er det således, at praktisk taget alle vestlige lande under en eller anden form giver borgerne mulighed derfor.

I de fleste lande er der visse restriktioner forbundet med anlæg af sådanne våbensamlinger. Mange lande anvender en kodeks, hvorefter visse typer våben, enten baseret på et alderskriterium eller på deres anvendelighed (fx forekomsten af egnet ammunition dertil), helt er undtaget myndighedernes kontrol og betragtes som rene antikviteter, hvorimod våben af nyere dato og våben af særlig farlighed (fuldautomatiske krigsvåben o.lign.) kræver en tilladelse, der medfører visse krav til besidderens vandel, krav om egnede

opbevaringsfaciliteter og krav om registrering. De fleste lande anerkender også, at våben - fx automatiske krigsvåben - der er bearbejdet på en sådan måde, at de ikke uden værktødsesmæssige indgreb igen kan anvendes efter deres formål, ikke er »våben«, men dekorationsgenstande, der falder uden for myndighedernes kontrolordninger. Det vil føre for vidt i detaljer at gennemgå de vestlige landes kontrolordninger med våben til samlerbrug; men det skal nævnes, at moderne skydevåben mod tilladelse kan samles i fx Vesttyskland, Sverige, Norge, England, Schweiz, Frankrig, Spanien, New Zealand og Østrig.

I de fleste stater i USA er der ingen registrering af sådanne samlinger; i Schweiz er der kun ganske få kantonen, der foretager en registrering, og eksempelvis kan nævnes, at på New Zealand ligger ansvaret for en registrering alene hos borgerne; myndighederne foretager ingen, men forlanger, at våbenbesidderen selv fører et kartotek over til- og afgang i samlingen. I Vesttyskland udstedes et samlerpas, som giver mulighed for ca. 400 til- og afgang, hvilket samleren selv fører ajour - med efterfølgende underretning til den

tilladelsesudstedende myndighed (der her er civiletaten).

Lande, der giver borgerne mulighed for at samle på automatiske krigsvåben - under forudsætning af fornuftige opbevaringsforhold - er fx Sverige, Norge, Schweiz, New Zealand, England og i få tilfælde Vesttyskland.

Når det drejer sig om brugsvåben til udøvelse af jagt, er de fleste vestlige lande og nogle østlande meget liberale. Danmark er dog noget plaget af, at lovgivningen har karakter af en bemyndigelseslov, der i praksis lægger det ud til de enkelte politiembedsmænd at fortolke loven, hvilket medfører en vidt forskellig praksis på området i de forskellige politikredse.

Danmarks indlemmelse af de glatløbende haglgeværer under kontrolordningen, der fandt sted i 1985 med virkning fra 1987, kan også opfattes som et groft urimeligt magttiltag, idet det alene medfører en betydelig forøgelse af den administrative byrde på det offentlige uden at frembyde nogen som helst sikkerhedsmæssig fordel, idet begrundelsen for tiltaget var at forhindre fx »rockere« i at kunne anskaffe haglbøsser. Da lovændringen er udformet således, at enhver, der er i besiddelse af jagttægn, kan købe så mange jagtgeværer, han ønsker, og da der ikke i forbrugerleddet er pålagt nogen som helst registreringspligt mht. afhændelse, medfører den i praksis ingen som helst ændring i fx »rockeres« mulighed for at anskaffe sig sådanne våben. Når endvidere henses til, at der ved lovens ikrafttræden må antages at have været mellem en og to millioner brugbare haglbøsser i landet, kan lovændringen og den dermed forbundne meradministration kun opfattes som et uhensigtsmæssigt spil for galleriet, på den politiske tribune og et typisk eksempel på »symptombehandling«. De tiltag, der skulle forhindre fx »rockere« i at færdes med ladte haglgeværer, var jo allerede tilskrevet i de eksisterende politivedtægter, og for så vidt angår anvendelsen af disse våben i kampøjemed var straffelovens forskellige paragraffer vel det rette middel at anvende.

For så vidt angår våben, der anvendes til sportsskydning, er praksis i de vestlige lande som regel liberal, idet man ikke fra myndighedernes side har noget ønske om at lægge konkurrenceidræt hindringer i vejen.

I Danmark er våbenbesiddelse som bekendt i princippet forbudt; men der er tradition for, at justitsministeriet tillader besiddelse af øvelses- og konkurrencevåben.

Generelt kan vel siges, at situationen for sportsskytter og jægere ikke er umulig her i landet; men den kunne absolut være mere hensigtsmæssig.

Adgangen til at besidde ikke normerede private tjenestevåben i

Danmark har en lang tradition - helt tilbage til forrige århundrede, hvor officerer selv skulle anskaffe deres revolver/pistol/sabel og anden udrustning. I dagens Danmark er officerer stadig selvbeklædere; men tjenestevåben bliver udleveret dem ved udnævnelsen.

Indtil 1973 var det således, at alle faste befalingsmænd og alle officerer ved værnene kunne anskaffe og besidde private tjenestevåben under forudsætning af, at de anvendte en i forsvaret anerkendt og anvendt ammunitionstype. Sidstnævnte vel for at undgå et forsyningsmæssigt kaos i en given situation og vel også for at sikre overholdelsen af de generelt indgåede traktater om krigsmateriel, der måtte anvendes ved krigsførelsen.

Ordnningen havde ikke givet anledning til problemer og hvilede i og for sig i sig selv, da al administration og registrering (ved regimenterne) blev foretaget af og under ansvar af våbenbesidderen. Af ukendte og uforståelige årsager ophævede daværende forsvarsminister Kjeld Olesen ordningen, og den organisatoriske modstand, man frembød i officersorganisationerne og ved hjemmeværnet, var for svag til at ændre ministerens beslutning. Som overgangsordning blev det fastsat, at alle, der ved ændringen var i besiddelse af private våben, fortsat kunne besidde disse, så længe de var i aktiv tjeneste, men nu under almindelig polititilladelse - med de ulemper, det nu engang indebar. Polititjenestemænd havde en lignende uofficiel ordning, i hvert fald i København, hvor daværende leder af munderingskontoret politiassistent Svend Nielsen førte et privat kartotek over politiembedsmændenes egne skydevåben. Denne ordning forsvandt ved Svend Niensens fratrædelse af embedet, og det vides ikke, hvad der er blevet af de våben, der under denne ordning var registreret som private tjenestevåben.

I årene efter krigen har en del private vagtselskaber, banker og dyrlæger haft private skydevåben (pistoler) og slagvåben (gummistave) som led i udrustningen. Jeg kender ingen tilfælde, hvor sådanne magtmidler har været misbrugt; men i slutningen af 1970'erne blev de i vidt omfang inddraget eller anvist til tvangssalg. Undertegnede har således købt skydevåben fra et par af vore større banker, vagtselskabet Securitas samt en del dyrlæger. Sidstnævnte var meget utilfredse med ændringerne, hvilket er forståeligt, da de herefter var tvungne til at anvende rifler eller haglbøsser til aflivning. Et énhåndsbetjent skydevåben var langt det mest hensigtsmæssige at anvende mod fx sårede og tilskadekomne dyr, og det forekom disse læger, der fx havde dødelige gifte til rådighed, urimeligt, at samfundet nu pludselig ikke længere fandt det sikkert, at de besad nogle - efter deres skøn - relativt harmløse pistoler, der alene blev anvendt i erhvervsøjemed. Tvangssalgene medførte naturligvis også i mange tilfælde et økonomisk tab for disse mennesker.

Der har ofte fra vagtselskaber og taxachauffører været rejst krav om tilladelse til en eller anden form for bevæbning, fx tåregas; men det bliver kategorisk afslået af politiet. Resultatet for så vidt angår vagtselskaberne er, at personel, der ankommer til et indbrudssted, dels er tilbageholdende med at gå ind pga. faren for personlig overlast, og dels, at de i mange tilfælde, såfremt de antræffer en indbrudstyv, er nødt til at lade ham gå, da de ingen magtmidler har til rådighed til at gennemføre en anholdelse. Den samme tendens ser man i forbindelse med røverier mod pengeinstitutter, pengetransporter o. lign. Efter min opfattelse indebærer den 100% sikre mangel på bevæbning hos personalet en opfordring til kriminelle elementer; der mangler afskrækkelsesmomentet i deres overvejelser; men det må erkendes, at synspunktet om, at ingen ansatte skal risikere livet for penge, også har sine aspekter. Valgmuligheden burde stå åben.

Uafhængelige rettigheder, straf og Robert Nozicks' utopia

Robert Nozicks »Anarchy, State and Utopia« er et af de mest hædrede filosofiske værker i nyere tid - faktisk er værket blandt de få i genren filosofisk faglitteratur, der har opnået at blive tildelt »The American Book Award« (1975). At »Anarchy, State and Utopia« har opnået så stor hæder, skyldes ikke bogens tilgængelighed, for »Anarchy, State and Utopia« er nemlig ikke et nemt tilgængeligt værk. Hvilket indebærer, at en eventuel kritik af »Anarchy, State and Utopia« vanskeligt kan fremstilles enkelt og ligetil. Ofte vil en kritik derfor være nødsaget til at have en vis kompleksitet for i det hele taget at opnå saglig berettigelse. Derfor er det af pladshensyn rimeligt at foretage en kritik på kun ganske begrænsede områder. Således er nedenstående ikke en kritik - endsige vurdering - på helhedsplan, men kun på selekterede områder. Dette kan måske siges at være respektløst over for Nozick, der netop har brugt grundigheden som redskab, hvilket i øvrigt var en af de kvaliteter, der gav »Anarchy, State and Utopia« stor anerkendelse.

Af Per Ørum-Hansen

Giver rettighedskrænkelser ret til hævn, kompensation, straf m.v.?

Det mener Nozick, hvis udgangspunkt er »uafhængelige« individuelle rettigheder i den Lockeanske selvejerskabstradition. Men er disse rettigheder uafhængelige for personer, der krænker andres uafhængelige rettigheder?

I Nozicks syn: Ja. Fordi personer, der foretager krænkelser, sætter sig ud over disse rettigheder i relation til krænkelsen. Således opfattes straf ikke som en krænkelse af rettigheder. (1)

Hvem har ret til at straffe personer, der krænker andre?

I Nozicks utopia kunne følgende situation være gældende: Person A krænker person B's rettigheder, dette giver person C (en udenforstående) lov til egenhændigt at intervenere over for A med straf. Derimod har C ikke lov til egenhændigt at søge kompensation på B's vegne, dette skal forekomme efter B's eller B's agents ønske. (2). Det betyder altså sagt på en anden måde, at rettighedskrænkelser legaliserer, at den krænkende bliver genstand for straf, som kan udføres af alle (lidt prosaisk kan man sige, at den krænkende bliver fredløs). Nozick skriver: »I modsætning til kompensationen tilhører straffen ikke offeret (trods det, at han måske er den person, der er mest interesseret i, at den udføres), og således er det ikke noget, han har en særlig bemyndigelse over« (p.138) Nozicks argumentation for dette er ikke mere udbygget end til blot at omfatte en enkelt kommentar om, at rettighedskrænkelser har den ubehagelige eksternalitet, at de skaber frygt også for andre end den krænkede: »Også andre berøres; de bliver frygtfulde og mindre sikre, hvis den slags kriminalitet forløber ustraffet. Skulle det faktisk, at offeret var den mest berørte af krænkelser, give ham en speciel status med hensyn til at straffe krænkeren? (Bliver andre berørt af denne kriminalitet, eller berøres de kun af, at kriminaliteten forbliver ustraffet?)« (p.139).

Frygt- og usikkerhedsfølelser er altså Nozicks ar-

gument for, at andre end netop den krænkede legitimt kan udføre strafhandling. Dog må straffen ikke forekomme i større omfang, end krænkelsen berettiger til - hvordan dette så end kan vurderes. Således har Nozick frembragt et yderst dogmatisk ejendomsretsbegreb af en nærmest kollektiv karakter.

Kunne andre handlinger, der ikke er krænkende (og altså »ukriminelle«) ikke også skabe frygt- og usikkerhedsfølelser, og burde disse så ikke også - ifølge Nozicks logik - straffes på lige fod med dem, der er frembragt af krænkelser?

Hvilke grænser sætter Nozick som yderste etiske mål.

En konsekvens af Nozicks retsopfattelse med hensyn til straf kunne være følgende situation: Person A krænker person B med en uretmæssig ejendomsberigelse. B er bekendt med krænkelsen, men ønsker imidlertid ikke, at A afstraffes (eventuelt finder han, at kompensationen i sig selv er dækkende bod for krænkelsen). Trods dette ønske (der kan være udtrykt) vil person C ifølge Nozicks system have lov til at udføre en straf. At B's rettigheder er krænket, er der ingen tvivl om (for så vidt, at det er indbygget i eksemplet). Men hvordan er C's forhold til B? Ved at udføre straffen egenhændigt og i øvrigt i modstrid med B's (måske udtrykte) ønske om, at der ikke skal udføres straf foranlediget af ejendomsretskrænkelsen, krænker C så ikke B - i hvert fald på et mere psykisk plan? C udfører en straf på baggrund af krænkelsen af B, som fysisk set ikke er uacceptabel - i Nozicks syn. Men denne er direkte i modstrid med B's ønsker. Dette kan C gøre, fordi Nozick her kun sætter fysiske krænkelser som det yderste etiske mål, når det handler om den krænkedes rettigheder. Hvorimod for den krænkedes »naboers« vedkommende udvides rettighederne til også at omfatte psykiske størrelser. Derved er Nozick - sikkert uden et egentligt ønske derom - ovre i nogle principper, der kan fremstå som temmelig kollektivistiske på et tilstræbt individualistisk grundlag. At denne teoretiske situation nemt kan udspille sig i praksis, er ikke svært at forestille sig. F.eks. i

det tilfælde hvor B mener, at straf i ingen henseender har en konstruktiv effekt, men tværtimod har en demoraliserende effekt (eksempelvis Ghandi). B vil sikkert føle sig krænket i ovennævnte situation. Specielt hvis det er hans opfattelse, at straffen er skadelig for »samfundet som helhed«. En anden situation, hvori den krænkede typisk kunne have et ønske om undladelse af straf, er situationen, hvori den krænkende står i personligt forhold til den krænkede; familie, venner etc.

Nozicks kollektivism.

Hvordan stiller i øvrigt A og C's indbyrdes forhold sig. Er det i virkeligheden ikke en illegal fysisk krænkelse af A, når C søger at udføre straf på B's vegne i modstrid med B's ønsker? Det spørgsmål, der i den forbindelse melder sig, er: Hvem skal afgøre, om en person, der krænker andres rettigheder, skal straffes? Nozick mener implicit, at det i negativ henseende er en kollektiv/ samfundsbeslutning. Forstået således, at en beslutning om evt. udeladelse af straf logisk må forekomme kollektivt, idet det er tilladeligt for enhver tilfældig at eksekvere straffen eller dele af straffen. Den krænkede afskæres således fra muligheden for at hindre en strafs udførelse, medmindre det lykkedes ham at få resten af samfundet til at indse det uhenigtsmæssige i, at straffen udføres. Ironisk nok hælder en del af gældende juristik mod en mere udtalt respekt for det enkelte individ, end hvad Nozick får udtrykt i dette spørgsmål. Således vil det i gældende juristik i mange tilfælde være op til den krænkede at afgøre, hvorvidt der - på grund af en given krænkelse - videre skal føres sag med henblik på straf af den krænkende.

Nozicks relativitet i strafspørgsmål.

På flere måder er Nozick meget relativ i sine teoretiske overvejelser om strafspørgsmål.

Som tidligere nævnt skal der straffes, ikke blot fordi den direkte krænkede lider under krænkelsen, men også fordi »naboer« får frygt- og usikkerhedsfølelser af krænkelse.

Da frygt og usikkerhed er psykiske størrelser, er de relative. Frygt- og usikkerhedsmomenter er forskellige fra situation til situation. Situationer opleves forskelligt på grund af forskellige psykiske stemninger. Endvidere vil forskellige personer typisk opleve samme situation forskelligt. En situation virker ekstremt frygtindgydende og skræmmende på én person, som derfor ønsker, at den kriminelle skal have en stor straf. Samme situation gør måske overhovedet intet indtryk på en anden person, som derfor ønsker, at den kriminelle skal have en lille eller slet ingen straf. Således bevirker anvendelsen af psykiske størrelser som strafgrundlag, at strafudmålingen bliver relativ.

»Også andre berøres, de bliver frygtfulde og mindre sikre, hvis den slags kriminalitet forløber ustraffet.« (P.139). Citatet fortæller implicit, at motiverne til at straffe er at undgå krænkelse fremover. Det vil sige, at den såkaldte resocialiserende virkning er motivet til straf.

Det vil sige, at den straffede på grund af straffen skal kunne indse, at han har gjort noget forkert, således at han ikke vil gøre det igen.

Imidlertid medfører dette motiv, at der ikke vil være proportionalitet imellem straffe, som dermed vil blive yderst relative. F.eks. vil en straf med den resocialiserende virkning som motiv kunne betyde, at en person, der har begået en grov kriminalitet (eksempelvis mord) p.g.a. straffen hurtigt vil kunne

indse, at han har gjort noget galt. Hvis han efter to uger i fængsel kan indse, at hans handling var forkert, er han resocialiseret. Et andet tilfælde kan være »modsat«, hvis en anden person ikke kan indse, at han har gjort noget galt (eksempelvis har han stjålet en banan). Måske kan han ikke engang efter 15 års fængsel indse, at hans handling var forkert, så vil han efter 15 år i fængslet endnu ikke være resocialiseret.

I »The Market for Liberty«, 1970, bruger Tannehills en yderst økonomisk parameter for straf. Hele deres retfærdighedsopfattelse kan afgøres i økonomiske størrelser. Det væsentligste i Tannehills retfærdighedsopfattelse er, at offeret bibringes kompensation for krænkelsen. Dette indebærer også en yderst afmålt grad af retfærdighed, mener de. Det interessante er, at de mener, at der ikke skal straffes ud over kompensationen. Eller mere direkte kan man sige, at de mener, at kompensationen er straf i sig selv, og vel at mærke den eneste strafform, der knytter egenskaberne fra det resocialiserende og det præventive motiv sammen i et forhold, hvori der både er retfærdighed og proportionalitet. Således skriver de: »Uretfærdighed udsender forkerte signaler, som fører folk på afveje. Uretfærdigheden i, at lade en aggressor slippe af sted uden at betale for hans aggressioner, lærer ham at tro på, at »forbrydelse betaler sig«, hvilket forleder ham til at begå flere og større forbrydelser. Uretfærdigheden i at straffe en aggressor ved at lade ham betale mere, end han virkelig skylder offeret, lærer aggressoren, at han ikke kan forvente retfærdighed fra andre. således at der er meget lidt mening i at behandle dem retfærdigt. Han konkluderer, at dette er en »hund æder hund« verden, og at hans bedste mål er at »gøre det mod andre, før de gør det mod ham«. Kun retfærdighed sender de rigtige signaler til aggressoren, så kun retfærdighed kan være et tilfredsstillende, afskrækkende moment.« (p. 107).

Nozick stimulerer intellektet.

Som afsluttende bemærkning er det rimeligt at anføre, at Nozicks »Anarchy, State and Utopia« er et af de liberalistiske værker, der i høj grad aktiverer læserens tankevirksomhed. Den fortjeneste skal Nozick i hvert fald have. Derfor vil han til stadighed være aktuel. Derudover skal det nævnes, at Nozick for alvor har trængt socialister og andre kollektivistiske med sit gennemtrængende selvejerskabsteorem. Så trods det, at han kun har gjort sig bemærket med et soloarbejde, fortjener han at blive husket som den, der videreførte John Lockes grundlæggende liberalistiske naturretsfilosofi.

Noter

- 1) Straffen vil typisk over for den krænkende person indebære tiltag, der ville have været betegnet som krænkelse, såfremt de ikke var foranlediget af netop krænkelse. Hvilket reelt vil sige, at her er tale om en tilstand, hvor motivet til en (krænkende) handling har betydning for en evt. retslig vurdering, og ikke alene konsekvenserne af handlingen.
- 2) Med betegnelsen af person C som udenforstående hentydes der bl.a. til Nozicks dominerende beskyttelsesbureauer, der kan agere på en persons vegne, uden at denne nødvendigvis personligt er tilsluttet dette beskyttelsesbureau.

Litteraturhenvielse

Robert Nozick: »Anarchy, State and Utopia«. Basil Blackwell, 1974
 Jeffrey Paul: »Reading Nozick«, Rowman & Allanheld, 1981
 Murray N. Rothbard: »The Ethics of Liberty«, Humanities Press, 1982.

Anmeldelser

Danmark og Det indre Marked

Hans Martens,
Teknisk Forlag, 1989

Det er ikke så lidt, der tales om det indre marked. Alle har hørt om det; men meget få i den danske befolkning ved, hvad det egentlig er.

Hans Manens forsøger i sin bog at forklare Det indre Markeds perspektiver for især Danmark og danske virksomheder, der skal planlægge deres fremtid i Det indre Marked.

Bogen retter sig primært til disse virksomheder og så til de politikere, som ifølge Hans Martens er alt for dårlige til at forberede Danmark på de udfordringer, som Det indre Marked vil medføre.

Hvis man udelukkende et kort øjeblik betragter bogen i politisk forstand, hvilket vil være naturligt i dette tidsskrift, indeholder den mange gode politiske analyser, fx den desværre alt for lidt kendte sandhed om, at statsstøtte af ineffektive virksomheder gør et land eller for den sags skyld hele Europa fattigere. hvad enten denne støtte ydes i form af direkte statstilskud eller i form af, at nationale leverancer foretrækkes til nationale offentlige opgaver, uanset om de i øvrigt er konkurrencedygtige.

Bogens svaghed for den politisk interesserede er dens lidt unuancerede positive holdning til selve tanken om Det indre Marked.

Bogens udgangspunkt er, at Det indre Marked vil betyde

en stor politisk omvæltning for det danske samfund. Det hedder således i bogens indledning:

»Vi står over for en helt ny økonomisk-politisk situation, der bygger på liberalistiske grundprincipper,

som vi i Danmark har fjernet os så langt fra gennem en lang årrække, hvor man gennem opbygning af komplicerede, bureaukratiske systemer har søgt efter realisering af lighed og social retfærdighed.

Det lyder jo bestemt meget godt; men er det nu nødvendigvis rigtigt?

I et af bogens sidste afsnit nævnes meget kort den kamp, der i øjeblikket foregår mellem forskellige opfattelser af, hvad der bør være endemålet for Det indre Marked.

England ønsker, at Det indre Marked skal fungere på sine egne præmisser, på markedskræfternes betingelser, og hvor spørgsmålet om fx harmonisering af afgifter kan løses ved hjælp af markedskræfterne, når den frie bevægelighed i EF først er sikret.

På den anden side findes især de centraleuropæiske socialister, der ønsker en velfærdsstatsmodel overført til EF-niveau med fælles regler for arbejdsmiljø, afgifter, skatter m.v. Eller sagt med andre ord, de, der taler om en social dimension.

Forfatteren synes her at holde med de sidste, når han bl.a. råder Danmark til aktivt at gå ind i forhandlinger om harmonisering af skatter og afgifter for at undgå, at disse bliver nedsat til det laveste niveau i EF. En forhøjelse af afgifterne i de

lande, der i dag har de laveste afgifter, vil vel næppe gavne Europas konkurrenceevne i forhold til resten af verden.

Det skal undgås, at EF's indre marked fører til, at der etableres en stor EF-administration, der har som formål at opbygge en velfærdsstat efter skandinavisk model i hele EF.

Man kan så konstatere, at EF heldigvis ikke i øjeblikket er politisk gearet til at varetage en sådan opgave, og man kan håbe, at Det indre Marked og dets tanker om fri bevægelighed slår igennem, inden en stor administration når at blive opbygget - eller sagt med andre ord, inden EF-parlamentet får forøget sine magtbeføjelser.

En anden interessant problemstilling, der nævnes alt for kort i bogen, er det problem, at Det indre Marked automatisk resulterer i, at de europæiske virksomheder indretter sig primært på det europæiske marked og lukker virksomheder fra andre lande ude. Denne udvikling er vel ikke særlig sund i en situation, hvor den industrielle udvikling i lang tid fremover

primært vil ligge uden for Europa, især i Asien.

Hvis man kort skal opsummere bogen, kan det altså konstateres, at bogen ikke i første række har et egentligt politisk sigte ud over det generelle hib til de danske politikere om deres manglende forberedelse.

Bogen er imidlertid en udmærket, let læst, kortfattet fremstilling - vel primært for danske virksomheder om de forandringer, som Det indre Marked vil medføre.

Bogen har da også til allersidst en udmærket oversigt over, hvor den enkelte virksomhed kan henvende sig for at få yderligere oplysninger om Det indre Marked og EF's forskellige projekter.

For den politisk interesserede må det blot konstateres, at bogen ikke som sit formål har haft at stille nogen af de virkelig interessante spørgsmål ved Det indre Marked.

Dan Terkildsen

The Fatal Conceit - The Errors of Socialism

F.A. Hayek, University of Chicago Press, 1989, 180s.

F.A. Hayek præsenterer i »The Fatal Conceit: The Errors of Socialism« en sammenfatning af næsten 70 års studier inden for alle dele af samfundsvidenskaberne, begyndende med hans og Ludwig von Mises' såkaldte »Kalkulationsdebat« med Oscar Lange og andre socialistiske økonomer i 1920'erne, fortsættende med hans mest kendte værk, »Vejen til trældom«, fra 1944 (genudgivet på Forlaget i Haarby, 1982), og kulminerende med hans arbejder inden for videnskabsfilosofi, etik, politisk filosofi, sociologi, historie og retsfilosofi.

Ledetråden i Hayeks arbejde har været opgøret med socialismen. Men socialismen er for Hayek ikke snævert identisk med selve den marxistiske doktrin. Tværtimod kan den henføres til en hvilken som helst samfundsteori, der med udgangspunkt i et holistisk samfundssyn argumenterer for planøkonomisk intervention og statsligt engagement i markedsøkonomien. Og denne tendens finder Hayek ikke kun hos socialisterne, men også hos fascismen og langt ind i borgerligt-liberale, ikke mindst konservative, rækker.

Derfor var Hayeks gennembrudsbog »Vejen til trældom« da også tilegnet »socialister af alle partier«. Margaret Thatcher har gentagne gange peget på denne bog som den vigtigste for hende i skabelsen af hendes modvilje mod overdreven statsstyring, og det samme har Ronald Reagan; men der kan næppe være tvivl om, at det er anbefalinger, der ikke bekommer Hayek særligt vel. Den politik, som Thatcher og Reagan har ført, har måske i retorikken lænet sig op ad Hayeks ideer, men de konservative begår den samme fundamentale fejl som socialisterne: De ignorerer, hvorledes samfundsmekanismerne i virkeligheden opererer og forsøger i stedet at konstruere institutioner til at skabe menneskelig lykke.

Hayek, der har sine rødder primært hos tænkere som Edmund Burke, Adam Smith, David Hume, Alexis de Tocqueville og Karl Popper, tager som sit udgangspunkt opfattelsen af markedsøkonomien som et frivilligt samarbejde mellem rationelle individer. Kapitalismen er en proces, et informationssystem, igennem hvilket individer med en ufuldkommen viden om hele samfundets komplekse struktur får det bedst mulige ud-

gangspunkt for at erhverve sig viden og anvende denne til at skabe velstand.

Igennem denne proces opstår der en »spontan orden« - en udvidet grad af menneskeligt samarbejde - der ikke er resultatet af et eller nogle få menneskers bevidste konstruktion, men det utilsigtede resultat af talrige, isoleret bevidste valghandlinger, foretaget af enkeltindivider.

Det er i denne historiske evolution, at begreber som retfærdighed, den private ejendomsret og den personlige frihed er opstået. Og det er takket være fremvæksten af netop disse moralske værdier og takket være konkurrencen mellem forskellige spontant opståede institutioner, at den vestlige civilisation har kunnet skabe velstand.

Denne historiske proces spiller en væsentlig rolle for forståelse af Hayeks fundament for kritikken af planøkonomien.

Historien kan således opfattes som en tidsforlænget makro-udgave af markedsprocessen. Ligesom den frie, konkurrenceprægede markedsøkonomi er et informationssystem, hvor forbrugerne ved hjælp af prissystemet får informationer om de bedste og billigste produkter, og hvor igennem de i denne sammenhæng dygtigste producenter viser deres værdi, kan det samme i større målestok siges om historiens evolutionære proces, hvor de samfundsinstitutioner og moralbegreber, der beforder samfundenes og menneskehedens fortsættelse, selv overlever og til stadighed videreudvikles. Og denne evolutionære selektionsproces er vel at mærke en hvilken som helst konstrueret ideologisk doktrin overlegen.

Hayek viser med reference til historien, at udviklingen fra uciviliserede stammesamfund frem til den velstand, der i dag findes i den vestlige verden, ikke skyldtes stater eller »samfundsarkitekters« bevidste forsøg på at skabe denne proces.

I stammesamfundene overlevede mennesket udelukkende ved at efterstræbe fælles mål i små grupper, og den private ejendomsret, den personlige frihed og markedsøkonomien var hverken eksisterende eller påkrævede begreber. Men med ressourcernes tiltagende knaphed og menneskehedens innovationer side om side med penge- og prissystemet.

Frem for et politisk ønske herom skyldtes fremvæksten af velstanden snarere den grad af »politisk anarki«, der har hersket

i Europa i størstedelen af de forgangne to årtusinder, det vil sige den mangel på central statslig dominans af samfundsudviklingen og den udbredte grad af konkurrence mellem divergerende politiske og retslige institutioner. Den magtfulde stat har - med Hayeks ord - aldrig bidraget til at fremme den kulturelle og sociale evolution, men ganske ofte gjort en ende på denne.

Det er således ikke tilfældigt, at den økonomiske vækst i løbet af historien altid har været mere markant i områder som fx de italienske bystater, Sydtyskland, Nederlandene og England, der traditionelt har været mere liberale end i de autoritære og militaristiske stater som fx Frankrig og Rusland. Produktion og handel trives bedst med minimal statslig indgriben eller hjælp, og produktion og handel er ifølge Hayek de eneste måder at skabe øget velstand på - og dermed sikre menneskehedens fortsatte eksistens og fremdrift.

Sættes denne proces helt eller delvist ud af kraft, vil menneskets overlevelsesmuligheder forringes i tilsvarende grad og samfundet synke tilbage i stammebarbariet.

Det for Hayek i denne sammenhæng centrale karakteristikum hos mennesket, der samtidig adskiller dette fra andre former for liv, er fornuften, for kun ved at anvende denne kan mennesket overleve. Fornuften er det redskab, imod hvilken enhver påstand skal testes.

Men menneskets anvendelse af fornuften skal kende sine begrænsninger. Fornuften skal bruges til at overleve med ved at forstå samfundsfænomener og -institutioner, men ikke til bevidst at forsøge at konstruere eller destruere disse. For det enkelte menneske er, uanset dets intelligens, ikke i stand til at overskue alle konsekvenser af dets handlinger til disses fulde ende - og følgelig heller ikke i stand til at gennemskue hele samfundets komplekse struktur. Menneskeheden kan i den evolutionære proces generere samfundsinstitutioner og -regler; men mennesket kan ikke - med held - arbitrært konstruere sådanne, ej heller destruere de i evolutionen udviklede. Forsøger mennesket på denne måde at misbruge sin fornuft, forfalder det uvilkårligt til, hvad Hayek har kaldt konstruktivistisk rationalisme.

Denne fejl, der enten skyldes - som hos de konservative - en ignorant mistro til og modstand mod fornuften, eller - som hos marxisterne - en overvurdering af fornuften, er menneskehedens fundamentale og skæbnesvangre fejl.

Det skæbnesvangre bedrag, som bogens titel referer til, er det bedrag, som planøkonomiens tilhængere forårsager ved implicit at postulere, at konstruktivistisk rationalisme er muligt uden skæbnesvangre konsekvenser for samfundets velstand.

Dette bedrag opstår - ifølge Hayek - ikke, fordi disse er onde eller menneskefjendske, men fordi de ikke har forstået de fundamentale principper i etikken, markedsökonomien og den hi-

storiske proces. Hayeks angreb på central samfundsplanlægning er således såvel et moralsk angreb på doktrinens værdier som - og i lige så høj grad - et angreb på de faktuelle fejl og mangler i socialismen.

Fejlen ligger i den konstruktivistiske rationalisme, som socialismen uvilkårligt hviler på; antagelsen om, at fordi menneskeheden tidligere har været i stand til i form af kapitalismen at generere et system af institutioner og regler for koordinering af menneskelig adfærd, så er den også i stand til at konstruere et nyt og endnu bedre system med angiveligt positive konsekvenser.

Denne konstruktivistiske rationalisme kommer i socialismen blandt andet moralsk til udtryk i form af begrebet »social retfærdighed«, der for Hayek er intet mindre - og dog intet andet - end et sprogligt og politisk bedrag. Begrebet »social« har vundet udbredelse som et positivt begreb, der betyder omfordeling af velstand fra en samfundsgruppe til en anden. Men netop derfor er det i virkeligheden ensbetydende med »antisocial«, fordi statsligt gennemtvingen omfordeling altid vil ødelægge den proces - markedsproccessen - der har skabt velstanden, og dermed betyde mindre velstand.

Der kan ifølge Hayek ikke gennemtvinges nogen allokering af samfundsressourcerne, der er mere retfærdig end den allokering, der er resultatet af rationelle individers udveksling af goder i markedsökonomien.

Socialismen hviler derfor på falske præmisser, når den tror, at det således er muligt at sikre kulturel evolution og velstand ved samtidigt fuldstændigt at forkaste de værdier og institutioner, der netop gør disse mulige: privat ejendomsret, personlig frihed og en fri markedsökonomi. Forkastes disse, og de øvrige herigenem udviklede institutioner såsom penge, priser, retsregler etc., forkastes generationer af viden. Socialismens fejl ligger dermed i at forveksle urtidens simple stammesamfund, hvor markedsökonomien hverken fandtes eller var nødvendig, med nutidens komplekse, civiliserede samfund, der netop har den private ejendomsret, den personlige frihed og den frie markedsökonomi som fundament for velstanden. Kollektivismen i alle dens højre- og venstreorienterede varianter arbejder ifølge Hayek målrettet, men ignorant, for at bringe menneskeheden tilbage til stammesamfundet.

Det er heri, at det skæbnesvangre bedrag ligger. Konflikten mellem markedsökonomien og planøkonomien er, med Hayeks ord, intet mindre end et spørgsmål om menneskehedens overlevelse. Når man først har forstået, hvorledes kapitalismen fungerer som system, vil man også forstå, hvorfor planøkonomien ikke fungerer - og aldrig vil kunne fungere. Følges den socialistiske moralske principper, vil det udrydde det meste af menneskeheden og hensætte den resterende del i dyb armod.

Peter Kurrild-Klitgaard

Orwell: The War Commentaries

Edited by W.J. West.
Pantheon Books, New York 1987. 253 s.

George Orwell er uden tvivl den skønlitterære forfatter, som politisk set er blevet taget til indtægt hos flest borgerligt orienterede. Med rette og urette. Orwell er netop ikke ligetil at rubricere rent politisk, da hans forfatterskab og radiovirksomhed bærer præg af utrolig mange indbyrdes modstridende politiske opfattelser. Orwell nærede anarkistiske, socialistiske og liberale sympatier, hvilke klart kommer til udtryk i bogen »I hvalfiskens bug

og andre essays«. Det billede, man uvilkårligt danner sig af mennesket Orwell er, at han var af en yderst kompleks og sammensat natur, hvilket i parentes bemærket var grunden til hans genialitet og originalitet.

W.J. Wests bog underbygger ovennævnte syn af Orwells kompleksitet. I årene 1941-43 kommenterede Orwell krigen ugentligt ved BBC til indiske lyttere, da Storbritannien logisk nærede frygt for en japansk besættelse af Indien. Analyserne har West samlet og kommenteret på glimrende vis, og de afslører en fascination af Sovjetstaten, hvoraf følgende citater kan nævnes: »Stor-

britannien og Sovjetrusland er nået til en fuldstændig aftale mht deres fredssønsker, som både garanterer alle nationer adgang til materielle artikler nødvendige for livets opretholdelse, og retten til at leve under et selvvalgt styre« (10. jan. 1942). ... »det store flertal af det bulgarske folk, som i deres sympatier er meget pro-russiske - og endda betragter sig som næsten russere« (28. marts 1942). Om USA's og Englands aftaler med Sovjet mod Nationalsocialismen sagde Orwell: »Det betyder, at det gamle bolchevistiske blodige revolutionsspøgelse er blevet begravet for altid« (13. juni 1942). I Sovjet er det »tyskernes intention at udplyndre disse territorier til egen fordel - uden hensyntagen til indbyggernes interesser ... det er tyskernes hensigt at ødelægge kollektivbrugene, som russiske bønder har bygget til sig selv.« (7. nov. 1942).

Naturligvis havde det krigsførende England sine grunde til at omtale Sovjet positivt, da landet bistod de vestallierede i kampen mod Hitler. Et direktiv udstedt af Londons Informations Mini-

sterium, som var bemandet med mange sovjetvenlige intellektuelle, opfordrede ligefrem til en yderst positiv fremstilling af Stalin-kommunismen. På trods af krigens nødvendige propaganda kan man med rimelighed undre sig over Orwells »Bernhard Shaw-agtige« fremstilling af Sovjet, specielt set i lyset af forfatterens egne oplevelser under den spanske borgerkrig, hvor Orwell kæmpede mod falangisterne i den anarkistiske brigade, men hvor ikke falangisterne, men det moskvatro kommunister udgjorde den største fare for anarkisternes liv.

Et andet interessant aspekt er, hvilken rolle Orwell og andre journalisters rosende beretning om Sovjet spillede i efterkrigstiden, hvor Sovjet som bekendt besatte Østeuropa i bedste »Big Brother stil«.

Wests bog er med garanti ikke den sidste om fænomenet George Orwells komplekse politiske og litterære virke. West blotlægger endnu en side af Orwell - og er af den grund anbefalingsværdig læsning for de heldigvis mange Orwell »freaks«.

Niels E. Borges

Science in a Free Society

Paul Feyerabend, Verso, 1978, 217 s.

Forfatteren er australsk filosofiprofessor og skrev 3 år tidligere bogen »Against Method«, der ser dybt på de sjældent kritiserede naturvidenskabelige metoder og når frem til, at de er tilpasset den herskende klasses behov.

Her går han videre og viser igen og igen, at ægte, nyttig videnskab er den, der kan klare sig på det frie marked. Han nævner, at de etablerede uautoriserede alternative videnskaber, fx astrologi, har båret præg af stor usaglighed og minder om det brødnid, som lægeföreninger har over for natur- og lignende lægekunster.

Det er ikke videnskabens resultater, som gør videnskaben magtfuld, lyder en af hans kapiteloverskrifter. Det er dens tætte forbindelser med storindustri og behandlerstand. Ser man på de store tekniske fremskridt, ligger æren for næsten alle hos målrettede, profitsøgende Edison-typer og ikke hos de artikelskrivende professorer, der halter bagefter og langt oftere forklarer, hvorfor teknikken virker, end de frembringer noget, der muliggør ny

teknik (men journalisterne omfortolker efter redaktionel omredigering til epokegørende nyskabelser). Den i dag helt afgørende elektronik hører ikke til undtagelserne fra dette (men det gør måske tysk organisk kemi ca. år 1900). Videnskaben foranstalter forsøg og undersøgelser, når den ved, at de resultater, der kan komme ud af det, vil være acceptable og ikke forstyrre samfundsordenen, men kan evt. bruges til at cementere denne. Da Newton lod æblet falde, var han fx ikke særlig overrasket over resultatet. Men med avanceret matematik (de lærdes sprog, efter at lantinen gik af mode) fik han bundet hverdagsiagttagelsen op med bånd og roser og fik skabt nye ord, fx tyngdekraft og acceleration, der kunne bruges til at holde uindviede væk fra de etableredes parnas - et nyt røversprog à la middelalderlatin. I tidsskriftet »Naturkampen« er Feyerabend blevet kaldet »Glistrupsk«, hvilket ikke var ment som en kompliment. Da bogen slet ikke indeholder pragmatiske eller realpolitiske aspekter, havde »anarkistisk« eller »nihilistisk« været bedre valgte etiketter.

Bo Warming

Searching for Safety

Aaron Wildavsky,

Ruthers, N.J.: Transaction, 253 s., 1988, 246 kr.

»Når sikkerhed bliver farlig«, kalder Reason Magazine sin artikel om denne bog, som gennemgår grundigt, hvordan mange sikkerhedsforanstaltninger er overfladiske og mangelfulde og ofte øger risici, ikke kun ved at give falsk tryghed.

En af verdens førende kræftforskere J. Arnes (Amestestens opfinder) fremhæver, at naturen er fuld af cancerogener, hvoraf vi kun kan påvise og analysere nogle ganske få, der næppe er de farligste, så det kæmpekontrolapparat, som sundhedsmyndigheder opbygger omkring disse, er illusorisk og afleder opmærksomheden fra det væsentlige (og mindsker bl.a. interessen for at bruge de værn, der ikke kan laves bureaukrati på, fx intuition og smagssans).

Tungmetaller og lignende, som er let at teste for småbitte mængder, bliver altdominerende, fx bly. Det minder om man-

den, der tabte en mønt på et mørkt forto, men valgte at lede på det modsatte forto, der var bedre oplyst!

Forfatteren ser på den anderledes rationelle måde, som naturen - fx menneskelegemet - er indrettet på med henblik på at maksimere sikkerhed. Det er en balancegang mellem et utal af forhold, og der satses på, at man lærer af fejl, så fejl bør ikke undgås for enhver pris. Hvor der handles, der spildes. Ved at handle og derved blive rigere opnår man bedre ressourcer til at sikre sig mod risici. Japan er i dag en af de mindst forurenede industrinationer, for de har sørget for at få råd til beskyttelsesforanstaltninger. Det har Danmark ikke, så det vil gå os som Østeuropa, hvis forurening pr. produceret enhed er langt over Vestens på grund af forældet produktionsapparat.

Kernekræft, som desværre ikke er et aktuelt emne i vort overbeskyttede Danmark, behandles dybtgående i bogen, som desværre kun ser overfladisk på sikkerhedsoverdrivelserne i forbindelse med sundhedsvæsenet.

Bo Warming

The Theology of Medicine

Thomas Szasz,
Louisiana University Press, 1977, 170 kr.

Denne førende USA antipsykiater går her i krig med hele lægevidenskaben, der jo har samme magtfulde

rolle i dag, som den katolske kirke havde i middelalderen. Uden helt samme dybtgående dokumentation som Ivan Illich i »Grænser for Lægevidenskab« ser han på den svage fundering i eksakt videnskab, som lægekunsten reelt har, og ser på de psykologiske forhold, der alligevel har sikret den respekt. Sygdom har at gøre med psykologisk undertrykkelse, og lægelig helbredelse skyldes i vidt omfang tro: Placeboeffekt. I mangel af brugbart teknisk fundament søger lægevidenskaben stadig tættere alliance med psykologien og søger at fratage mennesket ansvar for egne handlinger, idet enhver afvigelse gøres til sygdom, ikke kun psykoserne (som Szasz har behandlet i flere

Capitalism for Kids

Growing up to be your own boss
Karl Hess,
Enterprise 1987, 246 s.

Edison var tidligt ude at tjene penge, men gik ikke op i matematik. Alt, hvad han kastede sig over, udsprang af, at det nok kunne sælges.

Da hans sene års arbejdsgiver, Bell Telephone Inc., oprettede et kæmpelaboratorium opkaldt efter ham, kritiserede han, at det var for ordentligt og rent - han ville ikke kunne have været så kreativ, som han var, i disse omgivelser.

Men ikke kun sådanne typisk amerikanske »Free enterprise« skæbner berøres i bogen. Der ses generelt på, hvordan man i forskellige sammenhænge og på forskellige måder kan give børn en spæn-

De kaldes særdeles farlige

Vladimir Pimonov,
Gyldendal 1988, 227 s.

»Der findes ikke politiske fanger her i landet. Akkurat som borgerne heller ikke forfølges for deres overbevisning. Vi stiller heller ikke folk for retten for deres overbevisning.« sådan sagde Mikhail Gorbachev i et interview i februar 1986 i den franske avis »L'Humanité«.

Vladimir Pimonov er tidligere sovjetisk journalist, der selv har prøvet at være oppe imod det sovjetiske statsmaskineri, omend i meget beskedent omfang. Han har interviewet 14 politiske fanger umiddelbart efter deres frigivelse. Personerne fortæller om deres opgør med systemet, om deres fangenskab og meget interessant om mr. Glasnost Gorbachev.

Ideen bag Vladimir Pimonovs dokument (som han selv ynder at kalde bogen) er velfunderet. Kun ved at undersøge, hvordan et system behandler sine modstandere, kan man måle dets humanisme. Således kan man konkludere fra Vladimir Pimonovs undersøgelse, at glasnost ikke er at finde i realiteterne, men kun i oratikken og i mediernes, der gladeligt lever på oratikken. Systemets behandling af de 14 (og dermed også af hundredtusinde, hvis ikke millioner andre) kan ikke betegnes med ord, der har med menneskelighed at gøre. Det er simpelthen kommunisme, når den er allerværst, i sin rå og kynisk modbydelige tvangsanvendelse.

Bemærkelsesværdigt nok kan de fleste demokratisk sindede vesterlændinge altid meget nemt se rettighedskrænkelserne i diktatu-

bøger), men også selvmord og misbrug/brug af stoffer, der ikke er afgifts- eller receptbelagt. Totalangrebet på lægepræsteskabet er underholdende og provokerende nytænkning, men ikke særlig praktisk politisk anvendeligt. Disse tanker må i Danmark overlades til socialister, som desværre misbruger dem til at søge flere bevillinger til reformering af behandlervæsenet. Fordi massemediernes på alle områder berømmer lægekunsten, vil det være selvmord politisk at så alvorlig tvivl om sundhedsbevillingernes gavnlighed. Man må nøjes med at argumentere for privathospitaler til behandlingsområder, hvor ventelisterne er særlig lange. Szasz ønsker ansvarlighed indført ved, at man straffer forbrydelser, men ikke tvangsindlægger psykiatrisk, hvor der kan frygtes forbrydelser. Der er megen sund tænkning i dette; men i det udlandsgældplagede Danmark bør vist intet ansvarligt politisk parti så tvivl om psykiaternes tvangsindlæggelser - med risiko for at tabe stemmer på dette.

Bo Warming

dende, lærerig og udviklende barndom ved at lede dem ind i at tjene penge selv, helst på kreative måder ved fx at henvende sig til naboer og finde hverv, man kan påtage sig. Bogen tager afstand fra samfundssind og firmaloyalitet og solidarisk deling og gruppearbejde og ser barnets udvikling af egen selvtilid som alfa og omega. Hjemmecomputere kan finde plads i børns erhvervsaktivitet, hævdes det. Forsikringslove og bevilgelsesregler, som vist er mere overkommelige i USA, gennemgås.

Bogen er ikke kun en praktisk håndbog for forældre, men også inspirationskilde for alle, der kan lide at fantasere om et mere frit og dermed mere kreativt samfund.

Bo Warming

rer og totalitære stater (hvis mr. Glasnost Gorbachev da ikke lige har lagt et charmeslør ud). Indlysende nok; for der er krænkelserne og ugeringerne så store og grove, at de virkelig er nemme at få øje på. Anderledes forholder det sig med de vestlige demokratier - hvor Danmark faktisk er et meget typisk eksempel. Her skal en Hauschildt først have medhold i Den europæiske Menneskerettighedskommission, før politikere, medier, opinionsdannere etc. kan indse, at der foregår krænkelser af individets naturlige rettigheder. Men stadigvæk skal det op i den størrelsesorden, før det kan erkendes. De daglige krænkelser som: Værnepligt, beskatning, ekspropriationer samt diverse andre tvangsindgreb og reguleringer, som staten udfører i demokratiets hellige navn - disse erkendes ikke. Denne holdning og måde at tænke på karakteriserer den engelske historiker Paul Johnson som moralrelativisme. I Danmark vurderer man motivet til disse verdenshistoriske krænkende magtudøvelser. Skal man derimod kigge på de samme områder i totalitære stater, da vurderes konsekvenserne. Det er moralrelativisme. Hvem har sagt, at statslige tvangsindgreb udført af et demokrati ikke er krænkende?

Frygter ej Ondt

Natan Sjaranskij,
Samleren, 1988, 416 s.

9 års indespærring i fængsler og arbejdslejr blev Natan Sjaranskij idømt i 1977. Sigtelsen lød på amerikansk spionage; men den reelle dom var aktivitet i aktive religiøse jødiske minoritetsgrupper og omgang med udenlandske journalister. Det er forhold, der selvfølgelig er helt uacceptable i et kommunistisk system. Nathan Sjaranskij var matematiker og skakspiller; således var han derigennem udstyret med et højt abstraktionsniveau og en veludviklet strategisk sans. Den drøbende ensomhed i fængslet og arbejdslejren

kunne han - qua sit høje intelligensniveau og abstraktionsniveau - slå ihjel ved at flygte ind i fantasien, spille skak med sig selv, være sammen med sin familie osv. Hans matematiske evner og egenskaber som skakspiller betød, at han ganske enkelt kunne sno forhørslederne. Ved at sætte sig i deres sted og samtidig opfatte små signaler kunne han forudse forhørsledernes »næste træk«. Dette var ved at

drive forhørslederne til vanvid. Sædvanligvis bukker fanger psykisk under i KGB's fængsler; men Sjaranskij befandt sig som en fisk i vandet. Han »spillede skak« med KGB-officererne, der gensidigt troede, at deres kolleger havde talt over sig.

Der er flere gennemgående træk for samvittighedsfanger. Hvis de ikke bukker under for systemets løgne og brutalitet, bliver de som regel styrket rent psykisk og styrket i deres kritik af systemet. Således blev Sjaranskij særdeles psykisk styrket: han blev styrket i sin overbevisning om systemets modbydelighed, og han blev faktisk mere overbevist i sin jødedom.

Ud over, at »Frygter ej Ondt« er en skildring af et systems ondskab og den inerti, der har drevet det videre de sidste 60 år, er »Frygter ej ondt« også en levende og livsbekræftende beskrivelse af, at tilværelsen også rummer andre værdier end rent fysiske. »Frygter ej Ondt« er en hyldest til kærligheden, til det at være menneske i trængte forhold og ikke mindst til friheden.

Per Ørum-Hansen

Baltisk Ballade

Bodil Rahbek, Ivan Rod m.fl.,
Thaning & Appel, 1988, 131 s.

»Baltisk Ballade« er resultatet af 10 journaliststuderende og 2 fotografers 2 ugers journalistiske rejse gennem Baltikum. Men baltisk ballade er også den rumlen, der i øjeblikket foregår i de tre sovjetrepublikker Estland, Letland og Litauen. »Baltisk Ballade« er et blandt mange eksempler i øjeblikket på, at økonomisk frihed og personlig frihed er to uadskillelige størrelser. I jo højere grad man i Baltikum oplever, hvilken velstand »økonomisk frihed« fører med sig, i jo højere grad vil kravet om personlig frihed melde sig. Derfor synes selvstændighedskravet i højere grad at melde sig, jo mere økonomisk friløb de økonomiske entreprenører får.

»Baltisk Ballade« skildrer de problemer, der for de flestes vedkommende er resultatet af den benhårde kommunistiske undertrykkelse. Gennem snart 50 år har de tre baltiske republikker været i sovjetregimets vold som en slags forsøgslaboratorium. Gennem samtlige 50 år har de tre baltiske stater været et godt eksempel på, at planlægning er ensbetydende med tyranni og undertrykkelse. Den eneste økonomiske orden, der kan fungere side om side med personlig frihed, er den spontane orden.

Forfatterens fortjeneste ligger i, at skildringen ikke er endt med at blive en ukritisk skamrosning af propagandaeksperten hr. Glasnost Gorbachev, som det kendes fra medierne. Bogens systematiske opbygning og enkle sprog gør den velegnet til undervisningsmateriale.

Per Ørum-Hansen

Grå er håbets farve

Irina Ratushinskaja,
GAD, 1988.

Et nærmere bekendtskab med Gulag øhavet og Solsjenitsyns videre forfatterskaber turde være en effektiv vaccine mod den ondskab og løgn, som totalitære regimer naturligt fører med sig, og som er det politiske fundament for hele sovjetregimet. Men i disse glasnosttider kan det være nødvendigt at genoptage dissidentlitteraturen. Dels for at komme i hu, at et system ikke lige sådan lægger sine mest effektive arbejdsredskaber fra sig, og dels for at erindre om, at et voldssystem ikke ophører med sine bestialske overtrædelser af naturlige såvel som vedtagne menneskerettigheder, blot fordi retorikken ændres. Således udtalte Irina Ratushinskaja i dansk tv i forbindelse med den danske udgivelse af »Grå er håbets farve«, at glasnost er at sammenligne med, at man giver en lænkehund mere frihed ved at forlænge dens kæde; nok får den større bevægelsesfrihed; men den er stadig i

kæde. Det er den egentlige essens af glasnost. Såfremt den evindelige retorik omsættes til realiteter, bliver glasnost vel aldrig til mere end et par ekstra led i kæden. Al den ondskab, løgn og modbydelighed, som Irina Ratushinskaja har været udsat for - såvel før som under glasnost - skulle vel være et af de bedste eksempler på dette.

Irina Ratushinskajas fysiske lidelser har været ubegribeligt store; men trods dette oplevede hun alligevel de bevidste løgne, manipulationer og konspirationer som det værste ved sine 4 års ophold i fængsler og arbejdslejr.

En af de væsentligste egenskaber ved dissidentlitteraturen er, at man herigennem kan påvise ondskaben i den yderste form af statslig regulering, tvang etc, og således også i den statslige regulering, styring, tvang etc., der foregår i mildere systemer - herunder ikke mindst demokratier. Dissidentlitteratur er en god anledning til at stille spørgsmålstegn ved demokratiers brug af tvang.

Per Ørum-Hansen